

שבעים פנים לפשטות
עיון נוסף ב'סיפור פשוט'

"זה פשוטו של דבר, אבל יש בזה עוד סוד גדול"
(בלבב ימים, אלו ואלו, עמ' תקא)

א. הפרטי והפרטיקולרי לעומת הכללי והטיפוסי בצירוף 'סיפור פשוט'

ידוע אמנם לכול, כי הרומאן הקצר 'סיפור פשוט' (1935) אינו פשוט כל עיקר, וכי עגנון הכתיר במתכוון בכותרת מתגרה ומתחכמת, שהנסתר בה רב על הנגלה;¹ ואף על פי שהדברים לכאורה ידועים זה מכבר, דומה שיש עדיין מקום להרחיב ולדרוש בפניה המרוכים של כותרת פרובוקטיבית זו, שהיא מחוכמת, מעניינת ומורכבת הרבה מעבר למצופה ולגלוי לעין. לא זו בלבד שהיא לוכרת בהעלם אחד עניינים רבים ומגוונים, שרק חלק מהם נדון עד כה בביקורת ובמחקר, אלא שמכל עניין ועניין המסתעף ממנה, עולים ומתגלים לעיני הקורא והפרשן, בעת ובעונה אחת, דבר והיפוכו.

כך, למשל, עשויה הכותרת לטעת בלב קוראיה ופרשניה את ההשקפה, כי את הסיפור הזה ראוי לקרוא כפשוטו – בלא רמז, דרש וסוד. לשון אחר, שראוי לקרוא את תולדות בית הורביץ ואת סיפור אהבתו של הירשל הורביץ לבלומה נאכט כסיפור אינדיווידואלי וליטרלי; כ"פשוט", ולא כאלגוריה, שטיבה שהיא פונה באמצעות המקרה הפרטי אל הכללי והמוכר לל, אל הקולקטיבי והאידיאי. אולם, גם משמעות הפוכה לחלוטין, שגורה וידועה פחות מקודמתה, יש לצירוף "סיפור פשוט", והיא: "סיפור נפרץ", סיפור שפשוט ונתפשט בכל התפוצות ובכל התקופות, ואשר לא נתייחד לגורלו של הפרט.² לפיכך, אותה כותרת עצמה אף עשויה לרמוז, שתולדות בית הורביץ הן כתולדותיהם של בתים רבים בישראל ובעמים, וכי גם סיפור האהבה חסרה-הסיכוי של הירשל לבלומה אין לראותו כעניין אינדיווידואלי גרידא, כי אם כעניין טיפוסי וכללי, שהיה, הווה ויהיה בכל דור ובכל אתר.

אי לכך, הכותרת עשויה להביך את קוראיה-פרשניה, ולכוון את דעתם לכיוונים שונים, אף סותרים זה את זה. לא בנקל יוכלו להחליט אם לפני-הם סיפור אהבה יחיד ומיוחד, או שמא סיפור רגיל וטיפוסי; תשקיף של

המציאות כהווייתה, או שמא סיפור שגילוייו המימטיים אינם אלא מפתן ו"קרש קפיצה" למשמעויות אידיאיות רחבות, שמעבר לנגלה. ייתכן אפילו, שבכלל אין צורך להכריע ולבחור בין האפשרויות המנוגדות, להלכה ולמעשה, לפי שכולן תקפות ורלוונטיות, בעת ובעונה אחת. ההנחה האחרונה קרובה, כמדומה, אל האמת אף יותר מקודמותיה, והיא מחייבת לגלות ערנות לכל האפשרויות הסימולטניות – הכנות והאירוניות, הנגלות והנסתרות, הפרטיות והכלליות, האקטואליות והעל-זמניות. נגסה, אם כן, להראות בהמשך כי מכל צד שניתן לבחון את היצירה המושלמת הזו, שהיא אבן-חן מלוטשת המתהפכת לגוונים רבים, אם מצדדים פסיכולוגיים או סוציו-לוגיים, פואטיים או פוליטיים, לאומיים או כלל-אנושיים, וכיצא באלה אספקטים, שמהם ניתן לבחון ולנתח יצירת ספרות גדולה, נמצא שהכול כבר כלול ומקופל בכותרת ה"פשוטה" 'סיפור פשוט', וכי הפשטות בסיפור רו של עגנון שבעים פנים לה.

מן העיון המדוקדק עולה, בין היתר, שהסיפור, למרות היותו, כדברי מלכה שקד על כמה מסיפורי המשפחה הנודעים בספרות ישראל ובספרות העולם,³ סיפור לוקוצנטרי מובהק (המרוכז במקום אחד), הריהו למעשה גם סיפור קוסמופוליטי ואוניברסלי, החובק זרועות עולם. אמנם, זירת ההתרחשות שלו ממוקדת לכאורה בעיר שבוש, הבינונית בגודלה (כידוע, שיבוש של בוצ'ץ', שם עיר-הולדתו של עגנון), ובכפר הקטן מאליקרוביק, הסמוך לה והמשמש לה כעין פרור מגורים נאה. אולם, עיר גאליציאית זו – נקודה ממצעת ומתווכת בין העיירה המזרח-אירופית, שממנה יצאה כלומה היתומה אל קרובה העשירים, לבין למברג, וינה וברלין המעטירות, בירות התרבות המערבית, שאליהן נשואות פניהם של מתעשרים חדשים כברוך מאיר הורביץ וגדליה צימליך – מתוארת כמרכז העולם. אפילו נידחי בניה, היוצאים לכרכי-הים שבמערב-אירופה ובאמריקה, מתגעגעים אליה ואף חוזרים אליה. עיר זו, על זיווגיה ואורחות-חיה, המתקנים בגלוי והמשובשים בסמוי, הריהי כמיקרוקוסמוס המכיל בתוכו את הקוסמוס כולו, על אורותיו וצלליו, על כלליו וחוקיו ועל סילופיהם.

יתר על כן: הסיפור המתרחש בעיר שבוש איננו אך ורק סיפור המלכד, מבחינת ממד המרחב, את הפרטי והכללי, את הלוקאלי ואת האוניברסלי; הוא אף מקיף, מבחינת ממד הזמן, ולו גם בחטף וברמז, דורות רבים, ומביא בכפיפה אחת את ה"ישן נושן" ואת המודרני. טקס חתונתם של הירשל ומינה, למשל, מלכד ומאחד בתוכו הן את הדורות הראשונים, דורותיהם של חסידים "מחזיקי נושנות", חבושי השטריימל, המאמינים באנשי-שם ובנפלאותיהם, והן את הדור האחרון, דורו המודרני של הירשל, חבוש הצילינדר, המאמין בציונות האחד-העמית וההרצלאלית מזה ובתורו-תיהם האוניברסליות של פריד ומרקס מזה – כולן תורות, שחוללו מהפכות

גדולות ב"מפנה המאה". עגנון כביכול רומז לקוראיו בחיך וולטריאני מוצנע, כי אין חדש תחת השמש, וכי אותם התסביכים ואותם הפתרונית, אישיים כלאומיים, לובשים צורה ופושטים צורה, אך "סדנא דארעא חד הוא". משמע, אין הבדל מהותי ויסודי בין שיטות הריפוי של ר' נחמן מברצלוב לבין שיטות הפסיכותראפיה של פרויד; בין גישתם ההומניטרית של החסידים כלפי האדם הפשוט מישראל, גישה הדוגלת בצורך בתיקון עוולות חברתיות ברוח תורת ישראל, לבין גישתו המדעית של קרל מרקס כלפי הפרולטריון הבינלאומי, שתכליתה היא אותה תכלית עצמה. גם מתקני חיינו "מבית" וגם מתקני-עולם שביטלו כביכול מחיצות בין גזעים, לאומים ודתות – יהודים הם, ואף המתבוללים שבהם, ברוח תורת ישראל תיקנו מה שתיקנו.

'סיפור פשוט' איננו, אם כן, סיפור פשוט (simple) מבחינת תכנון ורעיון נותניו או מבחינת דרכי עיצובו, אך הוא פשוט ומתפשט (expansive) לכל הכיוונים, מן המעגל האישי הצר ועד למעגל הלאומי והאוניברסלי. חרף ממדיו המוגבלים (לפנינו רומאן קצר, קומפקטי למדי, ולא סאגה משפחתית המשתרעת על פני מאות ואלפי עמודים),⁴ הוא מכיל, כבקליפת אגוז, את כל העניינים המהותיים בתולדות עם ישראל ובתולדות האנושות בדורות האחרונים, ועניינים אלה מתפשטים והולכים לאין קץ, ואין גבול להיקפם.

ב. בין פשטות לפשטות במישור הפואטי

נפתח דווקא בניסיון לפרוש את קשת המשמעים הפואטית של הכותרת "סיפור פשוט", שאף היא רחבה וססגונית לאין שיעור, ולמעשה היא מקיפה בשלל גוניה מעט כל עניין בתחום עיצוב המציאות. ניגע כאן אפוא בקצרה רק במקצת התחומים, ונראה כי גם במישור הפואטי עשויה הפשטות בכל הקשר והקשר להכיל, בעת ובעונה אחת, דבר והיפוכו.

1. אם הכוונה לפשטות סטרוקטורלית (בין שזו נבחנת במבנה המופשט של היצירה, בלא כל זיקה לצדדים תימטיים, ובין שזו נבחנת במבנה הסימנטי שלה, שבו מצטלבת סכימת המבנה המופשטת עם התימטיקה והטיפולוגיה), הרי שלפנינו סיפור שהוא פשוט ושאינו פשוט, בעת ובעונה אחת, בטכניקת "הפשטות המדומה" (faux naïf). הסיפור הוא פשוט, מפני שדרכי-הסיפור הן לינאריות וקונבנציונליות, ללא כל תחבולות מבנה ורטוריקה, האופייניות לסיפורת המודרנית בכלל, ולזו המסופרת ב"זרם התודעה" בפרט (כגון קפיצות לפנים ולאחור, דיגרסיות לצדדים, וכיוצא באלה תחבולות המעכבות את הקליטה הישירה). היצירה אף עוסקת למראית-עין בתימטיקה ובמוטיביקה השגורות, המוכרות לכל קורא מן

הרומאן החברתי רחב־היריעה, ז'אנר סיפורי שהגיע לשיא הישגיו במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 (מלחמת הדורות, התאהבות במשרתת, נישור אים כפויים כפי שמחייב המעמד, "משולש" רומנטי ועוד). בעת ובעונה אחת, לפנינו סיפור שאינו פשוט־מבנה כלל וכלל, שכן מבנהו – כפי שכבר הראנו ג' שקד – הוא מורכב ומתוזמר היטב,⁵ ואין מוסכמה קומפוזיציונית, תימטית, מוטיבית או טיפולוגית אחת, שאינה זוכה בו לעיצוב חריג ומקורי, הסוטה מן השגור והבנאלי.

נבחן, למשל, את הדרך שבה קיבל כאן מוטיב התאהבותו של בן־האדור־נים במשרתת את עיצובו, מוטיב השגור כידוע ברומאנים אירופיים רבים, "קאנוניים" וטריוויאליים. הירשל הורביץ, בנם של בעלי־הבית ובעלי ה"פירמה", אכן מתאהב במשרתת, אך משרתת זו – כך נודע לקורא מלכתחילה – היא שארת־בשר של משפחת הורביץ. מבחינות רבות, מעמדה החברתי אינו נחות משל הירשל: היא קוראת בספרים לעומקם, בעוד הוא מרפרף בהם בלבד; היא בת־חורין להשתחרר מכבלי צירל מעבדתה, בעוד הוא אסור בכבלי אמו השתלטנית,⁶ היא בתו של למדן, שירד מטה־מטה והיה למלמד אביון, בעוד הוא בנו של משרת שעלה לגדולה. משמע, כבר מפרק הפתיחה, מוסכמותיו של רומאן בן־האדונים והמשרתת מתנפצות לרסיסים, או לפחות עוברות תמורות יסודיות ורבות־משמעות.

גם סופה של התסבוכת הרומאנטית שלפנינו אינו דומה אף לא לסיום אחד, המוכר לנו משגרת הז'אנר החברתי ומסיפור האהבה הבין־מעמדי. הירשל אינו מתפכח לגמרי מאהבתו לבלומה, אף אינו בורח אתה למרח־קים מתוך בוז למוסכמות החברה; הוא אינו פורש פרישה נואשת ממינה אשתו או מן החיים, אף אינו מגלה לבלומה או למינה את המתרחש בלבו. כל הקונפליקטים של ה"משולש הרומאנטי" נותרים לכאורה בתוך הנפש פנימה וללא פתרון ברור אלא שעוקצו של כל עניין קיצוני וקוצני מתקשה, לאכזבת אותם קוראים, המצפים למפנים דרמאטיים: הירשל מתבגר ומתג־בר במקצת על שיגעונו, ואפילו מתחיל לגלות משיכת־מה כלפי אשתו הבלתי־מושכת; שניהם חובקים בן שני, מוצלח ואהוב מקודמו, התינוק החולני ופגום־הרגליים משולם, שנותר לפי שעה עם הוריה הזקנים של מינה בכפר, לכל יפריע בנוכחותו את האידיליה המדומה; בנושא גורלה הבלתי־פתור של בלומה מבטיח המספר להרחיב במקום אחר. בקצרה, כל קצות העלילה החיצונית נותרים פרומים, כברומאן מודרני ושלא כברומאן החברתי המסורתי. הקורא, המעוניין באינטריגה הרומאנטית – להבדיל מעלילת הנפש (שאף היא למעשה אינה מתפרשת ואינה נפתרת אלא לכא־רה), נותר בפה פעור, בסקרנות שאינה באה כלל סיפוקה. דומה שאין כסיפורו של עגנון, בנקודת המפגש שבין מבנה לתימטיקה ולמשמעות, ולו

קונבנציה אחת, שנותרה על תלה, בלא שיחולו בה לפחות שינויים מרחי-
קי-לכת.

2. אם הכוונה לפשטות סגנונית - בתחומי אוצר-המלים והתחביר -
הרי לפנינו סיפור פשוט וסיפור שאינו פשוט, בעת ובעונה אחת. מצד אחד,
לפנינו סיפור פשוט, מפני שהוא מספר על עניינים יומיומיים בלשון פשוטה
ויומיומית, ומכל מקום, לשונו פשוטה באופן יחסי לסיפורים אחרים משל
עגנון. להלכה, הסיפור אף מסופר במשפטים קצרים למדי, ובנוסח עממי
ופשוט. קטע הפתיחה, למשל, בנוי ממשפטים פשוטי מבנה ומשמעות,
כבמעשייה עממית על גורלם של פשוטי-עם: "מירל האלמנה שכבה ימים
רבים חולה. רופאים ורפואות אכלו את יגיעה ואת החולה לא ריפאו.
אלוקים בשמים ידע את מכאובה ונטלה מן העולם. בשעת פטירתה אמרה
מירל לבתה, יודעת אני בלומה שאיני קמה מחוליי" וגו'. מרכיבי הסגנון
(אוצר-המלים, המבנה התחבירי, עיצוב האווירה וקטעי השיח) מזכירים את
אלו האופייניים לספרי האגדות מ"מפנה המאה", מפרי-עטם של ד' פריש-
מן, י"ב לבנר, ש' ברמן, א' לובשיצקי, י' גרובסקי-גור ואחרים. הללו
הביאו לספרות העברית כשנות תחיית השפה, שהיו גם שות תחיית
החינוך העברי, את אגדותיהם של ה"כ אנדרסן, ר' גוסטפסן, ר' האוף
ואחרים, באמצעות תרגומיהם ועיבודיהם למעשייה העממית והאמנותית.
הללו אף חיברו בעצמם אגדות ומעשיות מקוריות, ברוח הפולקלור האירו-

פי אגב יצירת מודוס נראטיבי חדש וסגנון חדש בסיפורת העברית.
אולם, כל האגדות והמעשיות האלה משנות "מפנה המאה", שעגנון
מחקה כאן כמדומה את סגנון האופייני, נכתבו בטון נאיבי ומרוחק ("היה
היה..."), במגמה לשחזר באמצעותו תפיסת-עולם אידיאליסטית והרמונית,
היאה לקוראים צעירים ולא לה מבין הקוראים הבוגרים הרוצים להפליג
למחוזות דמיוניים, שלא מעלמא הדין. מכל מקום, רובן ככולן מסופרות
למענו של הקורא הצעיר ושל הקורא הרומאנטי בפאתוס כן ואופטימי,
בלא אירוניה וציניזם מפוכח, ובלא שאר תחבולות רטוריות מחוכמות,
האופייניות לסיפורת המודרנית ה"דקדנטית", האוהבת לחשוף את תחבולת-
תיה. לעומת זאת, לפנינו סיפור שאינו הרמוני כל עיקר, לא בחומריו ולא
בדרכי ארגונו, והשקפתו המובלעת - חרף חזותו הפשוטה, התמימה
ורוויית הפאתוס, חזות הנובעת מסגנון המעשייה שאימץ לעצמו המחבר -
היא השקפה סאטירית-אירונית ודיסהרמונית בעיקרה. משמע, לפנינו -
להלכה ולמעשה - אי-התאמה דיסוננטית בין תכנים מודרניים לבין כלי-
ביטוי נאיביים, פרי העולם הישן.⁷

לעומת האגדות משנות "מפנה המאה", שסגנון האופייני מחלחל לאקס-
פוזיציה של 'סיפור פשוט', לפנינו סיפור שאינו סיפור תמים על קורותיהם
של "מחזיקי נשנות", אלא לכאורה. למעשה, הוא מציג לפנינו, בעיקרו

של דבר, זירת-התרחשות מודרנית, המשובצת בסממני אקטואליה ובגיבור-רים מודרניים, המסתגלים למציאות בת-דורם - מציאות שערכיה הם הערכים המפוררים, הספקניים-פסימיים של העולם החדש, עולם שהטמיע כבר בתוכו את תורות דרווין, ניטשה, מרקס, פרויד, יונג, ועוד כיוצא באלה, תורות שעיצבו את פני החשיבה המודרנית. לפנינו אפוא פשטות מדומה, העוקבת בדרך החיקוי, באמצעות דרכי ה"דיבור המשולב",⁸ אחר אורח החשיבה הישר והפשטני של מקצת מגיבוריה של היצירה, בני הדור הישן (כגון אחר חשיבתו התמימה של חיים נאכט, אביה האביון של כלומה, אך גם אחר זו השמרנית של קרובו המצליח ברוך מאיר הורביץ, הטוב והמי-טיב, שהממון לא השחית את מערכת הערכים שלו מימי היותו משרת חרץ ונאמן).

לפשטות מדומה זו התכוון, כמדומה, ד' סדן כשהפנה את תשומת-לבונו לכך שהירשל הוא למעשה בן-דורם של גיבורים בעלי נפש מורכבת, קרועה ומסוכסכת, כדוגמת פיארמן ואברמזון של ברנר, ושהוא נציגו של דור שבכבואת-חיו נשקפת אלינו גם מסיפורים רבים אחרים, שאינם פשוטים כל עיקר. למקרא הכותרת המיתממת "סיפור פשוט", עשוי הקורא לדמות בנפשו, כי הוא מתעתד לקרוא על דור רחוק, דור ישרים ותמימים, ש"דמות חייו נוגעת בכנפה בתחום האגדה, המפשטת כל עקמומית".⁹ שלא כמצופה, מתגלה לו לקורא כי אין לפניו פשטות של מעשייה, הנוטה אל האידילי ואל האידיאלי, המייפה את המציאות ומנקה אותה מסיגיה, ואף לא פשטות ריאליסטית-נטורליסטית, המשקפת את המציאות "כמות שהיא", על כיעורה וסיאובה. אין לפניו סיפור על אנשים תמימי-אמונה, המעוצב בעיצוב פשוט ופשטני, אף לא סיפור על חיים מודרניים מסובכים ומתוסבכים, וזאת חרף העיסוק המפורט בשיגעונו של הירשל ובדרכי ריפוי. לאמיתו של דבר, בכל עניין ועניין, חותר הסיפור כביכול אל שביל הביניים ואל נקודת האמצע - אל הבינוני, האפור, הממצע והמתווך - ולא אל הקצוות ואל השוליים. מכאן, קשיי ההגדרה של הקורא ושל הפרשן, שכאמור נאלצים לקבוע לכל הגדרה ולכל אבחנה ריבוי של סייגים והסתייגויות.

3. אם הכוונה לסיפור שהוא "פשוט" מלשון "פשט"; כלומר, לסיפור ריאליסטי, המנסה לחקות את המציאות "כמות שהיא", בלא עיוות גרוטסקי מנמיך ובלא העצמה אגדית מרוממת וא מימטית, גם אז לפנינו - בעת ובעונה אחת - סיפור פשוט וסיפור שאינו פשוט. צדו הגלוי של הסיפור הוא להלכה במיטב המסורת הריאליסטית: הוא מרבה בפרטי מציאות, חשובים וטפלים, בורא דמויות אמינות ומצבים אמינים, אינו מפליג לכאור-רה אל הפנטזיה ואל האבסורד (וכל חריגת-מה מן הסגנון האופייני למסורת של הרומאן החברתי הריאליסטי, בחלקו השני של הסיפור, מנומ-

קת בשיגעונו, האמיתי או המדומה, של הירשל). אולם, מצד שני, כבר הראנו ג' שקד, ששזורים בעלילתו ה"ריאליסטית" של הסיפור גם לא מעט מרכיבים מיתיים ורומאנטיים מרוממים, מעולם הדמיון והחלום. אלה מרחיקים את היצירה מן הפירוש הסוציו-אקונומי הפשוט והצר, שאליו כיוונו רבים מפרשניה של היצירה בשנות השלושים, בתגובותיהם הראשוניות על 'סיפור פשוט'.¹⁰

לפי פירוש זה של ג' שקד, החושף ביצירה תשתיות מיתיות ורומאנסיות, גלויות וסמויות, גם אי אפשר לדרוש ב שטות את המלה "פשוט", כאילו כוונתה לספר על גורלם של אנשים פשוטים, משפל המדרגה. 'סיפור פשוט' אינו סיפורו של האדם פשוט-המחשבה (Simpleton, simple minded), או של האדם העממי, פשוט המוצא וההליכות (ה-Volkstyp הפרולטאר - מנקודת מוצא אוהדת או ניטראלית; הפלבאי, הוולגארי - מנקודת מוצא מגנה ומזוללת). עגנון שרטט כאן אמנם, אגב אורחא, בקול-מוס קל ומהיר, את בני הפרולטאריון היהודי, כגון בתיאורם החטוף של גציל שטיין ואחיותיו אך אפילו בלומה המשרתת היא במובנים רבים, ממשיים ומטאפוריים, בת-מלך מרוששת, ולא בתם של אנשים פשוטים, מן הדיוטה התחתונה. למעשה, היא נשמה תאומה לזו של הירשל, וכמוהו היא אף הוא נראה ומתנהג, מן הסתם, אלמלא נולד להורים עשירים.

אפשר, שפשטותה המדומה של היצירה, המרחיקה אותה מן המודוס הריאליסטי הצרוף, נובעת, בין היתר, מבת-ההד שנותרה בה מאותן מעשיות מעובדות, שהשפיעו כאמור על סגנונו. הירשל ובלומה, כנזכר ביצירה יותר מפעם אחת, הם "נשמות תאומות" (כמו במעשייה הנודעת 'בן המלך והעני', שתורגמה לעברית בשנות "מפנה המאה" וזכתה לפופר-לריות מרובה בזמנה¹¹), אלא שזו איתרע מזלה ונולדה בבית דל, וזה נולד ו"כפית זהב בפיו". גורלן של נשמות תאומות אלה - טורח הסיפור להזכירנו - נגזר עוד בטרם נולדו, שהרי אבי הירשל היה מיועד לאמה של בלומה, אלא שהזיווג נשתבש (השקפתו המובלעת של עגנון על ענייני הזיווגין, כעל שאר תחומי החיים, נעה בין הדטרמיניזם הדתי הנושן של "הכול בידי שמים" לבין התפיסה המודרנית, לפיה יכול אדם למרוד בגורלו ולהיטיב את תנאי חייו). מה גובר על מה? קרבה שכנפש, הבוזה להבדלי מעמד כלכלי, או חוקי החברה, המזווגים בן אביונים לבת אביונים, בן עשירים לבת עשירים? תיקו. חוקי החברה והמעמד מנצחים אמנם במאבק הגלוי, אך ידם על התחתונה במאבק המתחולל בתוך הנפש פנימה. הירשל ובלומה נותרים קרועים בנפשם, ונשמתם אינה מוצאת מנוח וממשיכה לשוטט מהכא להתם, בין שני העולמות.

ובצד מוטיבים מיתיים ורומאנטיים, המושכים אל מחוזותיהם הדמיוניים והקסומים של האגדה ומעשיית-העם, יש ב'סיפור פשוט' גם פכים גרוט-

סקיים, המושכים אל הקריקטורה ה"נמו"ה" ואל שלל הבופונים של הסאטירה החברתית, כגון בתיאורם של הטיפוסים המגוחכים עד כדי סלידה, מבאי-ביתה של סופיה גילדנהורן המתבוללת-למחצה, העוסקים רובם ככולם בגלגולן המערב-אירופי ה"מכובד" של "פרנסות האוויר" הנקלות והבזויות, האופייניות לבני העיירה המזרח-אירופית: מכירת כרטיסי הגרלה, מכירת פוליסות ביטוח ("אחריות"), החזקת סוכנויות, תיווכים ושידוכים למיניהם. מתברר כי גם בבחירת מודוס חיקוי המציאות הלך עגנון בדרך-ביניים, המאחדת בתוכה את גובהי המיתוס והרומאנסה שבאפיון הגיבורים הראשיים, ואת תהומות הגרוטסקה שבאפיון רבות מדמויות המשנה (המתגלות לא אחת כאור וולגרי ופשוט, חרף העושר והזוהר המקיפים אותן). לעומתן, בלומה היא אכן אבן-חן מלכותית, המתגוללת ברפש, בת ישראל כשרה, בתו אצילת-הנפש של למדן תם ויושב-אהלים. ניתן אפוא להיווכח שגם טכניקת האפיון של ה"נפשות הפועלות", יש שהיא נוטה אל האידיאליזציה של הרומאנסה והאגדה, יש שהיא מבכרת את המלאות המימטית ואת המורכבות הפסיכולוגית של הרומאן הריאליסטי ויש שהיא קלה וחסופה, כבסקיצה קריקטורית; ונמצא שמכל בחינה, פואטית ורטורית, חברתית ופסיכולוגית, לפנינו פשטות והיפוכה בכפיפה אחת.

4. אם כוונת הכותרת לסיפור "פשוט" (expansive), שאינו מצומצם, כי אם מתרחב ומתפשט לכל העברים, גם אז הכותרת כנה ואירונית, בעת ובעונה אחת. כאמור, אין לפנינו רומאן רחב-יריעה, המשתרע על פני מאות ואלפי עמודים. 'סיפור פשוט' הוא בחזקת רומאן קצר מהודק למדי, המחזיק 37 פרקים קצרים, שאורכם נע בין שני עמודים לערך לעשרה עמודים לערך. אולם, מבחינת העומק והיקף התכולה (המרחבי, הטמפורלי, האידיאי וכו'), היצירה מכילה עולם ומלואו: את גאליציה שהיא ארץ מולדת, את ארץ-ישראל שהיא משאת-נפש של ציוני העיר ואת אמריקה הרחוקה שאליה נודדים צעירים אחרים מבני העיר; את הדורות הראשונים והאחרונים, את חוגי המתבוללים, הנושאים עיניהם לווינה ולברלין, ואת יהודיה העיירתיים של מזרח-אירופה (Ostjuden), העומדים "על פרשת דרכים". וכפי שהראה ד' סדן (תשכ"ח), ב'סיפור פשוט' עולות ומצטיירות - לעתים אמנם בשרטוט חטוף בלבד - כמעט כל שדרות העם היהודי בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20.¹²

ראוי שייזכר גם, בהקשר זה, כי המלה "פשוט" משמשת כאן לכידול בין שני סוגי כובעים: האחד, הוא הכובע ה"פשוט" (השרוע), שהוא סינקדוכה של הפלג המתון ביהדות בת-הזמן, הבוחר בדרך הישנה של ערכי "ישראל סבא" (דרך שמצאה אז את ביטויה לא רק אצל שומרי הדת והמסורת, אלא גם בציונות השמרנית והאנטי-מהפכנית של אחד-העם); השני, הוא

הכובע הזקוף, שהוא סינקדוכה של הפלג המהפכני והמודרני יותר (שדרכו ניכרה לא רק בחוגי המתבוללים, אלא גם בדמותו הקוסמופוליטית של הרצל, הדיפלומט חבוש הצילינדר, שלא ידע מימיו את ריח הגווילים העבשים של בית-המדרש הישן). ברקע מוצאות את ביטוי המרומז גם דיכוטומיות אחרות משנות "מפנה המאה", שעניינן יהדות ולאומיות מול התבוללות ונכר, והיצירה עוסקת ככולן, אמנם בחטף אך מתוך עמקות מרובה.

5. השורש פש"ט עניינו לא רק התפשטות לכל העברים והכיוונים, אלא גם הפשטה (אבסטרקציה), וכי ההתפשטות וההפשטה הן, מבחינות מסוימות, דבר והיפוכו. לפנינו יצירה השואפת לנקודת המיצוע שבין המלאות הריאליסטית והעיצוב המימטי, הקונקרטי ורב-הפרטים (כפי שמחייבים חוקיו של הרומאן החברתי והפסיכולוגי, הפשוט בדרכי-הסיפור שלו והמתפשט מבחינת ממדיו, פרי העולם הישן), לבין העיצוב המופשט-האבסטרקטי, המקפח את הפרטים ואת פרטייה רטים וזונח אותם מדעת למען עזות הביטוי (וזאת כפי שמחייבים חוקיה של היצירה המודרניסטית בת המאה ה-20, המפשיטה את היצירה ממלבושיה המיותרים, מצמצמת את ממדיה ומציגה את שלדה הגרמי והסכימטי, אך אינה הופכת אותה לפשוטה או לפשטנית, אלא לכאורה).

טכניקת ההפשטה של האמנות המודרנית, המוותרת על העיצוב המימטי המדורק, אינה נובעת, כידוע, מאי-יכולתו של האמן ללכוד את המציאות "כמות שהיא", אלא מסירובו לעשות כן, ועל כן אין היא זהה לויתורו של האמן העממי, מחברן של אגדות ומעשיות, על יתרונותיה של המלאות הריאליסטית. ביצירה שלפנינו יש, מצד אחד, ריבוי של פרטים קונקרטיים (תיאורי ארוחות, מלבושים, שיחות תולין וכו'),¹³ ומן הצד השני, מובלעות המעוצבות עיצוב סכימטי ומופשט, כמעט אקספרסיוניסטי (כגון בפרקי השיגעון ובתיאור שיחתו הקומית של ברוך מאיר הורביץ עם החייל ההבס-בורגי בבית-הנתיבות; בולט, למשל, עיצובה האקספרסיוניסטי, בנוסח הסרט הצ'פליני, של הסצנה בחדר-ההמתנה של הרופא בפרק ה-25). מה גובר על מה? הצד המימטי המסורתי וה"מיושן" או הצד האקספרסיוניסטי הא-מימטי, החדשני והמודרני? דומה שגם בעניין זה אין לקבוע מסמרות, כי היצירה זורעת רשמים לכאן ולכאן.

6. אם כוונת הכותרת "פשט", לסיפור ליטרלי-פשוט, היפוכו של הסיפור האלגורי, עתיר הרמזים וסודות והמורכב "מעשה מרכבה" מכמה וכמה סיפורים סמויים, גם אז זרויים בסיפור רמזים לכאן ולכאן. העובדה שסדן הכתיר את דבריו על 'סיפור פשוט' בכותרת רבת-המשמעות "מבית לפשטות",¹⁴ מעידה על כך שלפנינו לא "פשט" בלבד, אלא פרד"ס של משמעויות מעובות ומרובדות - למן העניינים ה"פשוטים", שבין אדם

לחברו, ועד לעניינים האנאגויים הנסתרים, שבין אדם למקום. ראשית, שמות האוהבים הם, ככרבים מסיפורי עגנון, פריפראזות ל שמות הקב"ה ושכינתו, ספירת תפארת וספירת מלכות (כמו בן-אורי היוצר דינה האהובה בענוגות; כמו הרופא וגרושתו, האחות דינה בעלת העיניים הכחולות-שחורות; כמו יעקב רכניץ ושושנה אהובת-לבו ב'שבועת אמונים', וכנהוג ברוב סיפורי האהבה של עגנון). השם "הירשל" ("הצבי ישראל") והשם "בלומה" (שמשמעותו היידית היא כנזכר בראש הפרק החמישי: "בלומה פורחת כשושנת העמקים", ומשמעותו העברית מעלה על הדעת את זכר "עשר ספירות בלימה" מ'ספר יצירה') יש בהם כדי לעודד את הבנת הסיפור ה"פשוט" שלפנינו בתורת אחד מסיפוריו האלגוריים של עגנון, המתארים ברובם את מסכת יחסיהם המשתנה תדיר של הקב"ה וכנסת-ישראל (ובמונחים חילוניים מודרניים: את תיאור מצבה של האומה בזמן נתון ומוגדר על-גבי רצף ההיסטוריה).

גם יסודות אחרים בסיפור מעודדים את האפשרות האלגוריסטית: תיאור אהבתו הסהרורית של הירשל לבלומה נאכט מזכיר את ניסיונות ההתקרבות של תלמידי-חכמים ומיסטיקנים אל התורה או אל החכמה הנצורה כאל עלמה יפה הכלואה במגדל, כאל אהובה נעלמה שיופיה נסתר מעין ושרוי בקרן חשכה. בפרק החמישי נאמר על הירשל ש"אילולא בינתו מעכבתו היה נכנס אצלה אצל בלומה ופושט את שתי ידיו ותופס בהן את הסוד הנפלא הלז הגלום בה, שמחריד את לבו במתקו". שיטוטו בלילות ליד ביתו של עקביה מזל, מתוך כמיהה עזה אל חלונה המצועף של בלומה, מזכיר את הסתר-פניה של התורה או של החכמה מאחורי שבעה צעיפים, ואת התגלותה האקראית והארעית לאוהביה, לאורו הצנוע של נר.¹⁵ אולם, מצויים ב'סיפור פשוט', בעת ובעונה אחת, גם יסודות הפוכים, המתגרים בפרשנות האלגוריסטית ומזלזלים בה. במילון בן-יהודה כלולה בערך "פשט" מובאה מפירוש הרשב"ם לתורה: "ועונתה, לפי הפשט, לשון מעון, כי המ"ם של מעון כמו מ"ם של מקום ושל מלון שאינו עיקר" (פירוש לשמות כא, י); ובפרק 16 של 'סיפור פשוט', מתפרש שירו רב-הכוונות של הדוד משולם, שנשלח כמתנת-חתונה בצירוף שטר של דולאר: "ולא עוד שדרשו על כל חרוז וחרוז תלי תלים של דרשות, כגון מפני מה פתח במ"ם. יש אמרו, מפני שהיא אות ראשונה של מינה. ויש שאמרו, מפני שהיא אות ראשונה של מזל טוב [...] אם כן מ"ם שבסוף משולם היכן, אלא שקבעה בסוף הברכה". והרי לנו פארודיה על הדרושים למיני-הם ועל ניסיונות סרק של פרשנים להוציא דבר מידי פשוטו. מתברר אפוא שעגנון מעודד את קוראיו לתפוס את סיפורו כ"פשט", כ"סיפור פשוט"; בעת ובעונה אחת, הוא אף זורה רמזים הפוכים, המעודדים את הפרשנות האלגוריסטית; עוד תוהה הקורא על סודותיה המוצפנים של האלגוריה

ומנסה לפענחם, וכבר מזומנים לו דברים סותרים ומביכים, הדורשים בגנור תה של הפרשנות האלגוריסטית ושמים אותה ללעג ולקלס; בעת ובעונה אחת, דברי הגלגול הללו מכילים גם צפונות ונסתרות, שעתידות להתגלות בהמשך כדברים נכוחים ואמיתיים. הקורא מוצא אפוא את עצמו במבוך של אספקלריות עקומות, המאירות זו את זו ומשתקפות זו בזו, בלא יכולת להחליט מהי המציאות ומהי בבואתה המתעתעת, ובלי שידע לאן עליו להסב את ראשו.

כ. סיכום ביניים:

'סיפור פשוט' אינו 'רומאן של תיזה', ואינו חותר לצידוקו של רעיון מוגדר כלשהו, נהפוך הוא: בכל עניין ועניין הוא מושך לכיוונים שונים ומציג דבר והיפוכו, בעת ובעונה אחת. כל אחד ממרכיביו של סיפור זה הוא פרי-הכלאתם של יסודות מנוגדים, ואפילו ברצף-הטקסט ניתן לזהות בתוכו שני חלקים עוקבים, שווים פחות או יותר מבחינת אורכם ומשקלם הסגולי, שבכל אחד מהם שלטת דומיננטה אחרת: החלק הראשון, שבמרכז-זו תיאורה של תקופת עיצובו של הירשל בבית הוריו (Bildung), עומד בסימנו של היסוד החברתי-הכללי, והיסוד הפסיכולוגי ניכר רק בשוליו; החלק השני, המתאר את חייו של הירשל לאחר הנישואים ועזיבת בית-ההורים – עומד בסימן, יסוד הפסיכולוגי-הפרטי, והיסוד החברתי מתעמ-עם בו ומאבד ממרכזיותו.

לפנינו סיפור היברידי, בריית-כלאיים ואריג שעטנו, המשנה את פניו ואת מהותו לאורך רצף הטקסט, ואף בהתאם לנקודות המוצא המשתנות של קוראיו ופרשניו. הקורא ב'סיפור פשוט' כבסיפור חברתי, יגלה בו פנים אחרות מאלה שיתגלו לעיני הקורא בו כבסיפור פסיכולוגי. עם השתנות נקודת-המוצא הפרשנית, יחליף הסיפור צבעים כזיקית, ואפילו דמותו הפרוטגוניסט תשתנה בהתאם. כך, קריאה מנקודת-מוצא סוציולוגית תחייב התמקדות בחלקו הראשון של הסיפור בצירל כב"גיבור ראשי". בחלק זה, העומד בסימן דמות "האם הגדולה", צירל היא המושכת ככל החוטים והיא המניעה את העלילה, וכל יתר הגיבורים הם מאריונטות חיוורות לעומתה. היא רודה במשרתיה, אמנם בדרכי-נועם, אך גם בבעלה ובכנה היא שולטת, תוך שהיא נוטעת בהם את התחושה שהיא זו המצפה למוצא פיהם והמטה אוזן לרחשי-לבם. היא בטוחה בצדקת-דרכה, ואינה חוששת לקבוע את גורלו ועתידו של בנה היחיד כמו ידיה, בהתאם לאמתות החברתיות הקבועות והקפואות שבהן היא מאמינה. היא מתגלה כדמות חזקה ויציבה, שחוקי-עולמה מוצקים; אך חוקים מוצקים אלה מתגלים גם מצדם השלילי: חרף תבונת-החנוונים הרבה שלה, צירל מתבררת כאישיות בלתי-גמישה ובלתי-מתפתחת, כפי שלעולם לא תתפשר ולא תתיר לבנה לשאת משרתת לאשה, אפילו במחיר הימור על אושרו האישי ועל איוונו

הנפשי. לעומת זאת, קריאה מנקודת-מוצא פסיכולוגית תחייב את הסטת המוקד אל חלקו השני של הסיפור, שבו הירשל הוא ה"גיבור הראשי". בחלק זה, שבו היסוד החברתי-מעמדי מתערער ומתמעם, מוסט הזרקור אל עבר נפשו של היחיד, ולפנינו אנטומיה של שיגעון – בין שהוא אמיתי ובין שהוא מדומה. בחלק זה, חלקה של צירל נחלש (אפילו תיאבונה נחלש, כמסופר בפרק 27, אות לחיוניותה שדעכה), והירשל כובש את מרכז הבמה והופך לדמות הראשית. הוא שנקרע בין כל הכוחות המנוגדים, הוא שבורח מן ההתמודדות אל השיגעון והוא שמתאושש אט-אט והוא שמגלה סימני התבגרות והתגברות. האמתות המוצקות של החלק החברתי מתפוררות, וכל אמת נעשית יחסית ותלויה-אינטרפרטציה.

בין שני חלקי הטקסט הללו, המייצגים שני עולמות ושתי השקפות-עולם, והעומדים כל אחד בסימנה של דמות אחרת ושל דומיננטה אחרת, מרחפת רוחה הנסתרת של בלומה. היא המניעה את ההתרחשות במישור הרוחני הנפשי, אך נוכחותה הפיזית דלה ודלילה. קריאה אנאגוגית – מיסטית או טרנסצנדנטית – ב'סיפור פשוט' תחייב לראות בבלומה הנסתרת גיבור ראשי, למרות העלמה מן הזירה, ואולי דווקא בשל ההעלם והסתר הפנים. נסתפק כאן אפוא בהצעת כיוונים אחדים להבנת המישור החברתי-הבינן-אישי ולהבנת המישור הפסיכולוגי-האישי. את הפרשנות האנאגוגית – המיסטית-הטרנסצנדנטית, על סודותיה, היפים לזמנם, ועל אלה, היפים לכל דור ודור – נותיר ברמז קל בלבד. מגמה פרשנית זו תעלה בקנה אחד עם רוח סיפורו של עגנון, שהבטיח לעסוק בגורלה של בלומה במקום אחר (דומה שאף הדיון האנאגוגי בגורלה של בלומה מחייב דיון נפרד, במקום אחר ובידי מי שהסודות הקבליים-חסידיים גלויים ופשוטים לפניו). תקוותי היא שהעוסקים בחקר תורת הסוד והמסתורין ובחקר החסידות אכן יתנו דעתם לסיפור פשוט-מורכב זה, וינסו כוחם בחישוף סודותיו המרובים; ומכל מקום, שינהגו בו אחרת משנהג בו עגנון, שהבטיח להרחיב בגורלה של בלומה במקום אחר, ומעולם לא קיים את הבטחתו, ולפחות לא קיימה כנתינתה וכפשוטה.

ג. הסיפור החברתי: עשירים ועניים, פשוטים ומיוחסים, עבדים ובני חורין

המרכיב החברתי, הגלום בין מרכיבי 'סיפור פשוט', מהווה – בין השאר – מפתח רב-חשיבות לניתוח היצירה ולהבנת פשטותה המדומה (מושג ה"פשטות" מכיל, כידוע, גם השתמעויות חברתיות מעמדיות, ולא פואטיות בלבד). לפנינו סיפור אהבה בין-מעמדי שלא התממש, וזאת בשל מכשולים ששמו ההורים החומרניים והמעשיים בדרכם של האוהבים הצעירים,

שראשם אינו טרוד בשיקולי כדאיות. כרי, בני הזוג הורביץ, הורי הירשל, מייצגים את ה"ממסד" החברתי הבוגר והשקול, המעוניין בשימורן של ההייררכיות המקובלות לנצח נצחים (אף שהנישואים הבין-מעמדיים שלהם עצמם, תולדת כתם שדבק במשפחת קלינגר, עלו יפה, ואף הביאו לשגשוג גה של ה"פירמה" המשפחתית). הפער המעמדי בין הורי הירשל ניטשטש אפוא במרוצת שנות נישואיהם, ובהגיע בנם לפרקו, ניצבים מולו השניים כנציגיה של החברה המעמדית, שטעמים רציונליים ו"ממשיים" כמו כסף ורכוש, להבדיל מטעמים אמוציונליים "ערטילאיים" כמו אהבה וקרבת-נפש, מנחים את הכרעותיה.

מוסכמותיה של החברה המעמדית הן החוצצות אפוא בין הירשל "בן-האדונים" לבין בלומה ה"משרתת"; בין יורש בית-העסק המשפחתי לבין אושרו.¹⁶ לפי משלח-ידה, בלומה הן משתייכת לדיוטה התחתונה, לפשוטי-העם, וזאת חרף יופיה, נעימות הליכותיה, חריצותה, שכלה הישר והשכל-תה הרחבה. לפי מוצאה, לעומת זאת, ניכרים סימני קרבתה להירשל, שאביו ברוך מאיר הורביץ אינו אלא קרוב-משפחה ובן-עירתה, שעלה מדרגת משרת בעסק סיטונאי, בעיכורה של עיר בינונית בגודלה, לדרגת בעל-בית בורגני, שנשטכחו ממנו מוצאו וזיווגו הראשון. מאליה עולה השאלה: מיהו "אדם פשוט", ומה ראוי שיהא יחסם של בני המעמדות ה"עליונים" כלפיו? בכל הדרות נתחבטו מחוקקים ואנשי-רוח בסוגיה חברתית-מעמדית זו, ולא הגיעו לכלל הסכמה. בדורות האחרונים נסתמנו כלפי "האדם הפשוט" שתי גישות הפוכות, פרי תפיסות-עולם מנוגדות, שאינן אלא גלגול מודרני של רעיונות שמקדמת דנא (כבר במקורות הקדור-מים ניכר יחס דו-ערכי כלפי העניים ופשוטי-העם. מצד אחד, "עני חשוב כמת", ומצד אחר, "היהירו בכני עניי שמהם תצא תורה"). שתי הגישות הללו מוצאות את ביטוין בסיפורו של עגנון, בווריאציות מורכבות ומעניינות, וזאת בלא שהסיפור ינקוט עמדה ויכריע בין השתיים.

● הגישה האחת, היא הקלסיציסטית הסטאטית, פרי העולם המלוכני-דתי שלפני המהפכה הצרפתית (בספרות העברית ניכר רישומה אפילו במחצית השנייה של המאה ה-19, ביצירה המשכילית הקלאסיציסטית, וזאת בזמן שגישות מתקדמות יותר כבשו זה מכבר את הבכורה בספרות העולם, ככחיים החוץ-ספרותיים). האוחזים בה לא האמינו, או לא רצו להאמין, בניעות (מוביליות) חברתית, ונהגו לחלק את העולם חלוקה סכימטית, לאדונים ולמשרתים, לבני-חורין ולעבדים, לאריסטוקרטים ול"פ-שוטי-עם". המהפכה המעמדית האמיתית לא אירעה – במציאות כבאמנות – אלא כמאה שנה ויותר לאחר המהפכה הצרפתית, עם עליית הסוציאליזם לפלגיו, שהביא לכיטולם הסופי של סדרי העולם הישנים (עולם האדונים והמשרתים), ולא לטריפתם בלבד. מכאן, שסיפורנו מתרחש על "קו התפר" שבין

ישן לחדש, בימים שבהם טרם קיבלו הרעיונות החברתיים המהפכניים, שריחפו אז בחלל העולם, את ביטוים המלא, אך כבר הביאו לערעור-מה של הסדרים החברתיים הנושנים. גציל שטיין הפרולטאר האוטנטי וד"ר קנאבינהוט, הסאלון-סוציאליסט (הנושא אשה עשירה כדי שיוכל לשאת בעול מלחמתם של חסרי הכול) מגלמים באישיותם פלגים שונים במאבק החברתי להטבת תנאי העובד, שהחל לתת אז את אותותיו בערי אירופה, ובכלל זה גם ב"רחוב היהודים".

● הגישה השנייה כלפי הרעיון המעמדי בכללו, וכלפי פשוטי העם באופן מיוחד, היא גישתם הדינאמית של הרומנטיקונים, בעלי התפיסה האינדיווידואליסטית, זו שפרצה את ההיררכיה הכפולה, ואפשרה גם לאמנים עניים, למשל, לחדור אל "החברה הגבוהה" ולהשתלב בה (תיאור עלייתם המעמדית של הזמרים והזמרות בפרק 5 משקף מגמה חדשה זו). הגישה הרומנטית העלתה על נס את האדם הפשוט ואת אורחות חייו, ואף העמידה על כן גבוה את ערכיו ה"בריאים" וה"אמיתיים" של מעמד העמלים (שאותם הציבה מול ערכיה ה"מסולפים" וה"צבועים" של החברה הטורקלינית ה"מושחתת", שאיבדה כל קשר אל ה"טבע" ואל עמל-הכפיים). שיאה של הגישה האנטי-שכלתנית הזו, המדגישה את תכונותיו של הפרט שנקבעו בו מבטן ומלידה, ולא את אלה שקבעום הסביבה והשיוך המעמדי, גם הוא לא הגיע לידי ביטוי מלא אלא במאוחר, כמאה שנה ויותר לאחר המהפכה הצרפתית. בגילוייה הבולטים, גישה זו ניכרת בדרוויניזם (עקרון "הברירה הטבעית", כמכאניזם של האוולוציה, לימד את האנושות להבין, כי מכשולים חברתיים רציונליים, המוצבים בדרך המשיכה הטבעית בין המינים, מחלישים את הפריון, מביאים להתנוונות תורשתית ואף להכחדה). כמו-כן ניכרים אותותיה באינדיווידואליזם הפרטני של פרויד, שייחס חשיבות רבה ביותר לכל ניד וזיע "טפל" ו"מקרי" בנפש היחיד, ושהסיט את תשומת-לבם של בני-דורו מן החברתי - החיצוני והגלוי - אל המתרחש בתוך הנפש פנימה.¹⁷

סיפור פשוט' מציג, במישרין ובעקיפין, את גישות-היסוד הללו, ואף מפליג מעבר להן אל סינתזות אישיות משלו. את הגישה הקלסיציסטית מייצגת כאן צירל, למשל, שלימדה את בנה כי העולם נחלק חלוקה סימטרית לעשירים ולעניים, וחינכה אותו כבן חנוונים מהוגן מדורי דורות, וכמי שאינו יכול להקל ראש במעמדו.¹⁸ המלה הגרמנית Zierlich, שפירושה: "מעודן", "אלגנטי", "דקורטיבי", "אורנמנטלי", מעידה על מהותה הטורק-לינית של בת משפחת קלינגר, המעניקה חשיבות יתרה ל"קנקן" וחשיבות

פחותה למה שבתוכו. למרות שאביה השיאה בכורח הנסיכות למשרת פשוט, שנתגלה כסוחר טוב וכבעל טוב, היא מגנה בלבה את האדם הפשוט ודנה אותו לעבדות ניצחית. אמנם נאמר עליה: "צירל אינה מזוללת בשום אדם, אפילו בעני הלוקח משהו. אומרת צירל היום הוא לוקח בפרור-טה ומחר יכול לזכות בלוטריה ויקנה בדינר" (פרק 1). אולם, מכלל "הן" אתה שומע גם "לאו" רפה: צירל אינה מסוגלת להאמין במוביליות חברתית, בהתעשרות שמתוך חריצות, ובמונחים סוציו-אקונומיים: אין היא מסוגלת להאמין בתקפותו של המושג החברתי המודרני של ה־self made man, וזאת חרף התקדים המצוי לכאורה במשפחתה. למעשה, אפשר שמגודרת-מבטה של צירל אין גורלו של בעלה מהווה תקדים כל עיקר, שהרי ברוך מאיר לא בנה את עצמו ממש, כי אם קיבל עסק משפחתי בירושה, ורק הרים תרומה משלו לשגשוגו של עסק זה. בעיניה, העני אינו מסוגל לשנות את מעמדו בכוחותיו שלו, אלא אם עזרו לו משמים וזכה בפיס. את מוצאו הדל של בעלה דאגה להשכיח, כדי שלא יהוו נישואיה המאולצים-המוצלחים למשרת פשוט דוגמה ומופת לבנה היחיד.

אולם, גם אל קרבה של דמות קאלסיציסטית וקפואה זו מתחילים לחלחל רעיונות מודרניים, ברוח הזמן החדש, לפחות בכל הנוגע לחינוכו של בנה ולריפוי חולי הנפש שלו. למרות שהיא קופאת בדרך-כלל על שמריה ודבקה בערכים הבדוקים של העבר הקיסרי המפואר, היא מתחילה אט-אט להפשיר מקיפאונה ולגלות ערנות לשינויי האקלים והאווירה שמסביב (וכטענתה, דור חדש בא לעולם, ויאים לו חוקים וכללים חדשים). אי לכך, היא שואלת בעצתם של מביני-דבר, וכרגיל אצל עשירים היודעים היטב את ערך ממונם, היא מקבלת חינם אין כסף אותן עצות עצמן, שבעלה ובנה נאלצים לקנות בכסף מלא. למרות שהטיפול בהירשל מצליח, פחות או יותר, והד"ר לנגזם מוכיח עצמו כמטפל מעולה וצנוע, עגנון אף אינו חוסך כאן, במקביל, את שבט ביקורתו ואת חצי-לעגו מן המטפלים למיני-הם בתחומי בריאות הנפש, היודעים לערץ אותן עצות עצמן, שכל בר-דעת יודע ממילא, וש"בעלי השם" והצדיקים יעצו לחסדיהם מאות שנים לפני פרויד.

● לעומת זאת, את הגישה הרומנטית, האוהדת כל אדם ואדם לפי ערכו, ללא התחשבות במעמדו החברתי ובאינטרסים חומרניים צרים, מייצג הירשל, בנה היחיד של צירל. הוא מתאהב בכלומה, חרף היותה משרתת "פשוטה", ומעריך אותה על-פי תכונותיה האינהרנטיות, שאינן ניכרות במלבושיה הדלים - שמלה אפורה וצרה. כצעיר מאוהב ואופטימי, הוא מוכן לכאורה ללכת אחר צו לבבו ולציית לעקרון "הברירה הטבעית": למרוד בהוריו ובתפיסת-עולמם הקלאסיציסטית, לבוז לכל סמלי המעמד ולקשור את גורלו בגורלה של "תאומתו" בת-העניים, שכלפיה הוא חש

משיכה וקרבת נפש. דא עקא, כשמגיעה שעת ההכרעה, אין הוא עושה, ולו צעד אחד למימוש המרד הרומנטי הזה, ומקבל עליו את עול ערכיה הקלאסיציסטיים המכובדים של משפחתו. אילו נטלה בלומה את היוזמה בידיה, ואילמלא מיהרה אמו לשדכו לאחרת, ייתכן שפני הדברים היו משתנים לטובה, והמסגרות המעמדיות הנוקשות היו נפרצות. אולם, משנתגלגלו העניינים כפי שנתגלגלו, הירשל אינו מנסה לעשות דבר לתיקון השיבוש בהליכי הזיווג, ומחניק להלכה את אהבתו ואת יצריו הטבעיים. הפאסיביות שלו מעידה על חולשתו הדגנרטיבית, חולשתו של בן יחיד עירוני ומפונק, הרחוק מן "הטבע", והמקבל את שיקולי הוריו ואת הכרעוֹתיהם כ"תורה מסיני"¹⁹. אולם, מה שהודחק במודע ובגלוי, צף ועולה ממעמקי הלא-מודע: למורת-רוחה של משפחתו ואף בלא שירצה בכך הוא עצמו, נפשו מורדת בהכרעה המשובשת להשיאו למינה, והוא מהלך כסהרורי מול חלונה של בלומה אהובת-לבו, בתקווה שתופיע לרגע-קט בחלון.

הנורמות של המחבר המובלע נוטות אמנם יותר אל עבר החדש והרומנטי, וגוררות נישואים שמתוך אהבה, ולא אל עבר הישן והקלאסיציסטי, המנציח את שיקולי החברה המעמדית. אולם, עגנון אינו מגנה גינוי מוחלט את תפיסת-עולמה של צירל, אף אינו מקבל כנתינתה את תפיסתו הפשטנית והאדולסצנטית של הירשל. תחת גישות-יסוד אלה, הלוקות בפישוט יתר של המציאות המורכבת, הוא מציג גישה מפוכחת ועמדה מקורית וא-סימטרית כלפי רעיון הפשטות, וכלפי התפיסה המעמדית בכללה. ראינו כבר כי נציגיה המובהקים של כל גישה מכילים בתוכם גם יסודות מן הגישה ההפוכה: הירשל ה"רומנטי" מקבל את עול הסדרים הכמר-קלאסיים, וצירל הטרקלינית מושפעת מהלכי-הרוח הרומנטיים החדשים. בנוסף, מתרמז כאן כי לפשטות ולייחוס פנים רבות, וכי אין דומה אריסטור-קרטיה של ממון לאריסטוקרטיה של למדנות, וגם אין דומים גינוני נימוס חיצוניים למידות אציליות שמבטן ומלידה. במלים אחרות: אין קורלציה אוטומטית ומחויבת-המציאות בין מראה טרקליני לאופי אציל, בין בגדים פשוטים לאופי פשוט. בלומה, שידעה חיי מחסור וירדה לדרגת משרתת, לא איבדה את הערכים ואת המידות הטובות, שהיקנו לה הוריה: היא המשיכה לרבוך בספרים, מילאה את תפקידה בנאמנות ופרשה מבית הורביץ ומזירת-חיו של הירשל ללא מלים, ברגע שנודע לה דבר שידוכו למינה. אף שנפגעה קשות, היא לא הקימה רעש, לא באה בטענות קיפוח, ולא העלתה דרישות על שנות ניצולה ללא כל שכר.²⁰ היא מתגלה כאן

כאצילת־הנפש האמיתית, היא ולא קרוביה הסוחרים האמידים ומחותניהם בעלי־האחוזת העשירים.

ביהדות שלא הקימה מקרבה מאז החורבן מלכים ושועים, ייחוס נקבע לפי דינסטיה של למדנות, ולא של ממון. מנקודת מוצא כזו, בלומה היא אריסטוקרטית מהירשל וממינה, מהוריהם ומכל מכריהם גם יחד. על הירשל נאמר תכופות כי הוא הורביץ רגיל ופשוט, שאינו מגוע השל"ה. משמע, בהייררכיה הלמדנית־התורנית, הירשל פשוט יותר ומיוחס פחות מבלומה, לפי שאביה של בלומה היה איש ספר, שתורתו היא מסחרו, ולא סוחר הרחוק מדבר תורה. איש תם וישר זה, מלמד לפי מקצועו ולמדן "שלא לשמה" לפי נטיית־לבו, הוא שהנחיל לבתו היחידה את אהבת הספרים ואת תאוות הדעת (עגנון מציגו לא כ"טלית שכולה תכלת", אלא גם כמי חטא חטא בל יכופר בכך שהשתקע השתקעת פאסיבית בספרים בזמן מחלת אשתו, ובכך שהותיר את כל העול והדאגה לבלומה). ואם בנושאי ייחוס עסקינין, אוי נוסף כאן במאמר מוסגר, על דרך ההפלה הבלתי־מחייבת, כי ממשפחת הורביץ המסועפת, שממנה יצא השל"ה הקדוש, ממעצבי המוסר היהודי בתחילת העת החדשה, יצא גם קארל מרקס, שחותם אישיותו ופועלו ניכרים היטב ב"סיפור פשוט" (המאבק הסוציאליסטי מרקסיסטי לשיפור תנאי העובדים הוא לייטמוטיב, העובר כחות השני לכל אורך היצירה). עוד נעיר, בהקשר זה, כי המרקסיזם, שנתפס כאן כמדומה כגלגולם המודרני של רעיונות סוציאליים רפורמי־טיביים ישנים ממקורות היהדות, מוצא כאן הן ביטוי אוהד (בתיאור הצטרפותה של בלומה אל המאבק לשיפור תנאי העובד) והן ביטוי מלגלג (בתיאורו הקריקטורי־כלשהו של ד"ר קנאבינהוט הסאלון־סוציאליסט).²¹

'סיפור פשוט' אינו אוחז אפוא בפשטות אף לא באחת מגישות־היסוד כלפי האדם הפשוט, כי אם מערבל את כולן ביחד, מתוך פרספקטיבה כפולה: זו של הצעירים האוהבים והאידיאליסטים, המוכנים לכאורה, בתכוף עליהם יצרם, לתולל למען אהבתם מהפכות מרחיקות־לכת, זו של נציגי החברה הבוגרת והממוסדת, שאינה אוהבת שינויים ומפכות (את יתר הסינתזות נסקור להלן, עם פירוט מעמדו האישי של כל גיבור מגיבורי הסיפור). 'סיפור פשוט' מתרחש בסוף תקופת "האדונים והמשרתים", בתקופה של מהפכות סוציאליות, שבה מתגלים בקיעים בהייררכיה המעמדית ונבלעים הגבולות הבין־מעמדיים, ובה נערכים מאבקים מיליטנטיים להטבת תנאיהם של עובדים מדוכאים. כביכול לפנינו סיפור על אדונים ועל משרתים, אך כאמור הגבולות הבין־מעמדיים מסופקים, והסיפור מוצא דרכים רבות לבטא את תחושת הקריסה ואבדן־הכיוונים, שנשתררה בעולם.²²

ג. צירל – דמות פשוטה או מורכבת?

דיון ב'סיפור פשוט' מנקודת מוצא חברתית-מעמדית מחייבנו, כאמור, להתמקד בצירל כביבור ראשי. בחלקו הראשון של הסיפור, העומד תחת רישומם של הסדרים הישנים, ה"ציבים" וה"בלתי מעוררים", צירל היא אכן הדמות הדומיננטית (דומיננטית תרתי-משמע: היא גם שולטת במהלך-כיהעלילה וגם וודה בבני משפחתה, אף שהיא מעניקה להם בדרך-כלל את התחושה הכוזבת כאילו הם המחליטים, ואילו היא המבקשת את עצתם²³). ג' שקד כינה את צירל בשם "האם הגדולה"²⁴, ואכן פרשנות יונגיאנית תדגיש באישיותה את הצד הארצי, המושך בחזקה ובהחלטיות את סובביה כלפי מטה – אל ההישגים החומריים והגשמיים, והלאה מן ההישגים הערטילאיים – הרוחניים והאינטלקטואליים. באופן סימפטומטי, כמעט סמלי, היא המוציאה את בנה מן הלימודים והמכניסה אותו אל עולם העסקים (אמנם להלכה מתוך החשש פן תשתבש עליו דעתו, כשם שאירע לאחיה הלמדן). בעלה – גירסה חביבה, אך חיוורת, של דמות "האב הגדול" – מאמין, לעומת זאת, שהירשל נועד ללימודים, ולא למסחר, אך לא יעלה על דעתו להשליט את רצונו על בני-ביתו.

סוחרת ממולחת היא צירל לבית קלינגר (שם-נעוריה מעיד על חיבתה היתרה ל"מצלצלים"), היודעת לנהוג בתכונה ובלבביות בבני משפחתה, במשרתיה ובלקוחותיה ולקנות את לב כולם. כחנונית בת חנווני, היא אף יודעת לגלגל כל דבר לטובתה, אפילו הוא נראה בתחילה כמכשול. כל מעשיה מתבצעים בדרכי-נועם וכשום-שכל, וגם אם בתחבולת-ערמה יסודם, איש לא יחוש בכך בגלוי, שכן התדמית החיצונית ודעת הציבור חשובות לה ביותר, ולעולם לא תעשה דבר שניתן לגנותו ברכים. היא מאירה פנים לכל לקוח ולקוח, אפילו לילדים שבהם, וזאת כדי שיתרגלו לפקוד את חנותה ולהוציא בה את מעותיהם (מה שעשוי להיראות כגילוי של מזג-טוב ושל אהבת-הבריות, מתברר כתכסיס מסחרי קר ומחושב – ערמת חנוונים, ששכרה בצדה). לא במקרה נמנעה מתשלום שכר לבלומה, ודחתה את מתן הפיצוי על שנות שירותה עד שתגיע בת-חסותה לכלולות. לכאורה, נהגה כך בבלומה, משום שחשבה שעוד עתידה היא לגמול לה כיום מן הימים. בסופו של דבר, ההבטחה-לעתיד אינה מתממשת לעולם: בלומה עוזבת מרצונה, אינה נישאת לאיש, וצירל היא זו היוצאת נשכרת מן ההסדר הנצלני הזה – היא, ולא בלומה היתומה הענייה.²⁵ כחנונית חריפת-שכל, צירל אף נוהגת מנהג "מלה בסלע", ואכן שתיקותיה האקס-פרסיביות מתגלות תמיד כמוצלחות. השיחה הקומית בינה לבין מחותניה (פרק 28) היא מפגן וירטואוזי של אמנות הכיסוי והגילוי. היא מתמהמהת במתן תשובה, עונה בשאלה על כל שאלה, עד שהיא מצליחה להפיק תועלת ורווח מטעותם של המחותרים, ויכולה לנשום לרווחה.²⁶

חרף בינתה וערמתה, צירל מתגלה כמקרה קלאסי של "חיפשתי פרוטת" כס ויאבד דינריו". מרוב להיטותה לראות צורת מטבע, היא מאבדת את היקר לה מכול: את שפיותו של בנה היחיד ואת סיכוייו לראות אושר בחייו. למראית-עין, היא נוהגת בו כפי שראוי לה לאם מתקדמת לנהוג בכנה: היא מלטפת אותו בחיבה ומשוחחת אתו בנועם, עד שלבו נעשה "רך כשעווה", היא שואלת אותו על נשפי הציונים, שבהם אין היא מצדדת, וזאת כדי להפגין עניין במה שקרוב ללבו (פרק 8). לאמתו של דבר, היא מזיקה לבנה היחיד בהתנהגותה המגוננת, מסרסת את אישיותו ויוצרת עבורו תנאי רחם וחממה, שמהם לא ייחלץ בנקל.²⁷ במקום תרנגול-גבר, זקור נוצה וזקוף כרבולת, הוא נסוג לאחור והופך אפרוח רך, מכורבל בין כרים וכסתות (ואגב, גם חמותו מציעה לו את מיטתו בכרים רכים, ממולאים בנוצות אווז – סמל לתנאי החממה שהאימהות, הבית והתנאים הכלכליים הטובים עשויים לספק ל"בן יקיר" הרך והמפונק).²⁸

על פני השטח, כל כוונותיה רצויות, וכל ענייניה מכולכלים בתבונה רבה. אולם, לא אחת מתברר כי בינתה נהפכת לה לרועץ, וכגודל השגותיה ובקיאותה בהוויות העולם, כן גודל שגיאותיה ומידת חומרתן. היא מכניסה את בנה ל"פירמה" כדי לכצר לו מעמד של "דור המשך", אך בכך היא מגמדת את שיעור-קומתו, והופכת אותו לצל חיוור של בעלה ושל עצמה, בחינת "הולך ופוחת הדור". את אהבתו של הירשל לבלומה היא מפרשת, שלא כראוי ומתוך אנוכיות שאין למעלה ממנה, כאהבהבים קלים עם משרתת, שראוי להעלים מהם עין, כי עשויים הם להציל את בנה מהרפתקאות זולות, קודם נישואיו לאשה כערכו. בנכונותה להעלים עין מסימני ההתאהבות האמיתית, ובנותנה פירוש שגוי לסימנים אלה, היא מעמיקה את הקונפליקט של בנה, ובמו ידיה מחישה את המפנה הקריטי בחייו. מותר אף לשער, כי בנכונותה לוותר בקלות רבה כל-כך על בלומה הנאה והנבונה, צירל שומטת למעשה, מידה ומיד בנה, מטבע זהב אמיתי, וממיר רה אותו בתחליף עלוב: במינה החיוורת וחסרת החיוניות, שההשתדכות אתה ועם כספה מחלישה באופן פראדוקסלי את המשפחה ולא מחזקת אותה כמצופה. עם התגלות סימני השיגעון, היא שולחת את בנה לטייל בחוצות העיר, כדי שיירגע ויחלץ את עצמותיו, ואינה יודעת שבדרך הילור-כו נופלת בידו מדי יום ההזדמנות ללכת יחידי עד ביתה של בלומה, ולזרות בכל פעם מחדש מלח על פצעי-אהבתו, שטרם הגלילו.

בקצרה, צירל היא סמל התבונה, אך בעת ובעונה אחת, היא גם סמל הכישלון והשיבוש.²⁹ על בלומה הבכירה במשרות-הבית ועל גציל שטיין הבכיר במשרתי החנות נאמר כי הם יוצאים נפסדים משני העולמות: מעמדם הבכיר מטיל עליהם אחריות-יתר, ואין הם יכולים אפילו ליהנות מן ההנאות הקלות המזומנות לפחותים שבין המשרתים.³⁰ אולם, בהחלט-

תה הגורלית להרחיק את הירשל מכלומה, גם בעלת־הבית – ולא רק משרתת־הבית המקופחת – יוצאת "קרחת מכאן ומכאן": היא מפסידה עובדת מעולה, שהשכילה להסיר ממנה את כל עול הבית, וכן מפסידה היא כלה טובה, שעשויה היתה להנחיל לבנה היחיד אושר רב, לחזק את ה"פירמה" בחריצותה ובתבונתה ולהיות אם טובה לנכדיה. נכדה הבכור הפגום של צירל, הנושא באופן אירוני את השם משולם,³¹ הוא מזכרת עוון לדיווג שהופר – בכואתו של אותו זיווג שהופר בדור ההורים, משנשא ברוך מאיר את צירל ולא את מירל.

האם דמותה של צירל היא דמות מורכבת ומעוגלת? מצד אחד היא מאופיינת בפרטי־פרטים, עד שניתן לקורא להכירה היטב, על תגובותיה הטיפוסיות. מצד שני, היא מתגלה כדמות מונוליתית, שאינה מתפתחת, ודעיכתה בחלקה השני של העלילה אינה בחזקת התפתחות. מעלליה המרובים אינם אלא וריאציות של תכונת אופי אוכססיבית אחת – התאוה לממון – הניכרת בשם־נעוריה (כאמור, השם קלינגר רומז ל"מצלצלים"). היא שהשליכה את כל יהבה על הכסף, ששמה כל יהבה בכסף, מגלה כי הכסף לא יענה את הכול, וכי בנה היחיד עשוי להישמט מידיה אם לא תמתן את תאבונה, שאינו יודע שבעה, לכסף ולשווה כסף. האם משום כך היא מאבדת את תאבונה ליד שולחן המחותרנים בסוף הרומאן, או שמא אותות זקנה הם, ותו לא? כדרכו, אין עגנון פורש את הדברים במישרין ובגלוי, כי אם מותיר את הנגלה בחירתיותו.

2. החברה כמכשול ליצר הטבעי ולא־הבה הפשוטה

למרות ש'סיפור פשוט' מגולל את כל תולדותיו של הירשל הורביץ – מעריסה ועד להולדת בנו השני – ואף מוסיף פרטי־רקע על קורות אבותיו בדורות עברו, אין הוא מתאר אלא שני טקסים בלבד בחיי הירשל: את חגיגת האירוסין שלו ואת חגיגת כלולותיו. הסיפור פוסח על אירועים מרכזיים אחרים בחייו, כדוגמת טקס ברי־המצווה שלו או טקס ברי־המלה של שני ילדיו, זוהי פסיחה האומרת דרשני. פרשן "חברתי" יטען, שלגבי החברה המעמדית, שחוקיה הם השולטים כאן, הנישואים הם גולת־הכותרת בחיי האדם והעדה, והזיווג הנכון או השגוי הוא החורץ עתידות וגורלות – הוא, ולא כל עניין אחר זולתו. פרשן "פסיכולוגי" יטען, שההעדר, ה"אין", טעון במשמעות סמלית לא פחות מן ה"יש": מתוארים כאן טקסי האירוסין והנישואין בלבד, שכן הירשל הפאסיבי והמסורס, שנותר כל ימיו ילד, צמוד לסינר אמא, הובל לחופה בעל־כורחו, אך מעולם לא התבגר ולא הגיע לחניכה (initiation). גם בסיומה של היצירה אין הוא אלא "ילד" שנולדו לו ילדים משלו (ועל כן אין הוא מסוגל להסתגל בנקל לתפקיד ההורה, לגלות אהבה כלפי בנו – שנולד בעוד הוא, אביר־מולידו, מאושפז

בסנטוריום – או ליטול חלק פעיל בטקסי ברית-המלה ופדיון-הבן של ילדיו).

כאמור, חלקה הראשון של היצירה הוא בעיקרו סיפור חברתי, ולפיכך טבעי שיתמקד בעיקר בענייני זיווגים ונישואים. נושאים אלה משמשים כאן גם כעין אבן-בוחן לבידול בין ישן לחדש: לפי התפיסה הישנה, נציגי החברה הם הקובעים את גורל הזיווגים, וזאת על-פי שיקולי יוקרה, ייחוס וממון – הם, ולא בני הזוג הצעירים. לפי התפיסה המודרנית, לעומת זאת, צו לבכם של בני-הזוג הוא האומר לדבק טוב, והחברה אינה אלא מכשול בדרך היצרים הפשוטים והטבעיים של האוהבים הצעירים. כאן, על גבול הישן והחדש, החברה הטרקלינית טורחת להעניק להירשל את התחושה הכוזבת כאילו הוא שנטה אחר מינה מתוך בחירה טבעית; ולאמיתו של דבר, היא שיזמה, כמובן, את השידוך בין בני-העשירים, מתוך סירובה לענות "אמן" לצו היצר הטבעי ולהתיר נישואים בין-מעמדיים.

את תכניתה לשדך כסף לכסף ארגה החברה בעזרת נציגיה המובהקים, הצבועים וחלקלקי הלשון: כת-החנפים ואנשי-המרמה של גילדנהורן, על קשת טיפוסיה הססגונית, שערכיה הם ערכי "עגל הזהב".³² הקנוניה בין צירל לשדכן (שגייסה לשם עריכת ההיכרות בין המשפחות אל טרקלינו של גילדנהורן על חבר-מרעיו), חושפת את הצביעות החברתית בשיא שיאה: גילדנהורן חש לברך את הירשל על "בחירתו", ומחמיא לו על התנהגותו ה"גברית", מבלי שיתיר לעלם התמים והנבוך פתח נסיגה. באותו מעמד מביך, נפלטת מפי ברוך מאיר האמירה הרבי-משמעית, המסגירה את האמת שמאחורי המסכה: "חברה חברה, כאדם שאומר אני איני חייב באותו מעשה, אחריות הדבר נופלת על החברה" (סוף פרק 9). משמע, מה שהיה הוא שיהיה: הנישואים היו והינם עניינה של החברה, ולא עניינו של הפרט, וכל הגינונים החיצוניים – כאילו האהבה היא שמזווגת כאן את זיווגיה, ולא שיקולי הכסף והמעמד – הם מרמה ואחיות עיניים.

החברה נוהגת כאן אפוא בערמה, פורשת רשת וטומנת פח לרגלי ה"צבי" שבגר והגיע לפרקו, כדי שייפול וייצוד, ויחד עם זאת יחוש עצמו חופשי ומאושר. אולם, המזימה המחוכמת שהצליחה כמתוכנן, עתידה להתברר כשיבוש גמור – כהתערבות בלתי-רצויה בתהליכי הטבע. אל להם לנציגי החברה הבוגרת והמחושבת להתערב בענייני הזיווגים, טוען כאן המחבר בסמוי, וראוי להם לצעירים שילכו אחר צו לבכם, אחרי הייעוד הטבעי שלהם (ובמושגים דתיים, שמקדמת דנא: אחר בת-הקול שיצאה ארבעים יום טרם בואם לעולם). אם אין הם בטוחים ביצריהם הטבעיים, מוטב להם שילכו אחר ציווי חז"ל, שנכראו לא מתוך שיקולי נוחות וכדאיות, אלא מתוך התבוננות בקיאה ומנוסה, בת דורות רבים, בטבע האדם ובנפתולי גורלו. האם הליכה בעצת חז"ל היא צעד רגריסיבי,

ואילו הטיית-אוזן לטיפוסים מפוקפקים כדוגמת גילדנהורן ובני-חבורתו היא צעד המעיד על נאורות ועל קדמה? דומה שעגנון אינו הולך שולל אחרי סימני "קולטורה" טרקליניים, מסולפים ומאחזי-עיניים, וחותר לחישר-פם בכל מחיר של הכללים השורשיים, אלה הטבועים בחותם האמת ואינם תלויים בחילופי טעמים ואופנות.

בענייני זיווגים, אילו היטו גיבורינו אוזן לדברי חז"ל, אזי היו נוהגים אחרת ממה שנהגו, והיו מונעים עצמם מצרה. ידועה מימרת חז"ל: "לעור-לם ימכור אדם כל מה שיש לו וישיא בת תלמיד חכם שאם מת או גולה מובטח לו שבניו תלמידי חכמים" (פסח' מ"ט ע"א). עוד נאמר באותו מקום: "לא מצא בת תלמיד חכם ישיא בת גדולי הדור [...] בת ראשי כנסיות [...] בת גבאי צדקה [...] בת מלמדי תינוקות" (שם, ע"ב). אילו נהג הירשל לפי עצת חכמים, היה עליו להמרות את פי אמו ולשאת את בלומה הנאה, בת המלמד שאפילו העניות לא הצליחה לנוולה, ולא את מינה הלאה והפושרת, בתו של בעל-האחוזה העשיר גדליה צימליך (השם Ziemlich פירושו: "נסבל", "ראוי למדי", "ככה ככה" וכדומה; מכל מקום, השידוך עם צימליך ועם ממונו איננו מוביל ל"זיווג משמים" אלא לכאורה, ו ירל המצודת בו טועה ומטעה). אולם, טעותם של הורי הירשל אינה מקרית, שהרי לפנינו למצער שיבוש מדור שני. ידועה מימרת חז"ל: "הנור-שא אשה צריך שיבדוק באחיה. רוב בנים דומין לאחי האם" (ב"ב ק"י, ע"א). אילו נהג ברוך-מאיר בזמנו לפי עצה זו, ראוי היה שיישא את מירל המיועדת לו, ולא את צירל המשודכת לו, שאחיה נשתגע והיה מטרה להתקלסותם של ילדי העיר. משמע, עצותיהם המיושנות של חז"ל אינן מיותרות אפילו בעולמנו המודרני, ומי שמשליך כמו צירל את כל יהבו על תורות האנוכיות של המטריאליזם הנאור, ורואה בהן חזות הכול, תבונתו הופכת לו לרועץ.³³

השיבוש בענייני זיווגין הוא אפוא שיבוש מדור שני, ואף למעלה מזה, והזדמנות שנקרתה לתקנו, הוחמצה אף היא. אילו נישאה בלומה נאכט להירשל הורביץ, היא הייתה חדלה להיות פרח לילה בקרן חשכה, ניצן שרוי בעלטה. היא הייתה, מן הסתם, עולה כפורחת, והייתה נוסכת בוודאי רוח חיים בחנותה של משפחת הורביץ ובביתם. הירשל גם הוא היה עולה כפורת, כנרמו מהתנהגותו המאוששת בימי אהבתו לבלומה, ומכל מקום, הוא לא היה נסוג לאחור, ולא היה מאבד את שפיותו. נישואיו למינה, שנועדו לחזק אותו ואת משפחתו, החלישו אותם ונסכו בהם לאות דקדני-טית, המידרדרת עד לדרגת טירוף. האושר והעושר אינם כרוכים זה בזה, וצירל שלא הבינה זאת, טעתה והטעתה.

הירשל ומינה, ילדיהם היחידים והמפונקים של המתעשרים החדשים הורביץ וצימליך - דור שני לעושר ולרווחה - רואים עצמם עשירים לכל

דבר (הם אינם דואגים ליום המחר, אינם נוגעים במאכלים הטובים העולים על שולחנם, אינם מוצאים סיפוק במלכושים ובריהיטים הנאים המקיפים אותם מכל עבר). בכול ניכרים סימני החולשה של דור דקדנטי ורפה-רצון, שאיבד את ה-*élan vital* שלו. מתוך רצון להיטיב אתם ולרפד את דרכם, סירסו אותם הוריהם העשירים, ומנעו את התבגרותם המלאה. מתברר כי הגנת-יתר על הבנים (הוצאתם ממוסדות הלימוד כדי להסיר מכשולים מעל דרכם, סלילת הדרך עבורם בתורת ממשיכי-דרך, קבלת ההחלטות הגורליות עבורם וכדומה) איננה ערוכה לאושרו של הדור הצעיר, ובוודאי שאינה תורמת לחוסנו הנפשי. גם הירשל בן-האדונים, האפרוח שלא הבקיע את ביצת קן-אמו, וגם מינה בת-העשירים, שהוריה עמדו על עריסת בתם היחידה ומנו את נשימות אפה, מתגלים כצעירים משעממים ומשועממים, חסרי רוח-חיים ורפי סקרנות אינטלקטואלית. דווקא בלומה – בעטיים של קשיי החיים, תולדת מזלו הרע של אביה ומחלתה של אמה – פיתחה תכונות ברוכות של חריצות ושל תושייה (יחד עם זאת, נתפתח בקרבה גם עולם פנימי עשיר ויפה, שאיפשר לה לברוח לעיתים מעקת החיים אל עולמות טובים וחופשיים יותר³⁴

נרמות גם איזו קללה, גנטית או מאגית, העוברת מדור לדור: שמעון הירש קלינגר השתקן, אביה של צירל, נהג אמנם לפי עצת חז"ל ("בתך בגרה – שחרר עבדך ותן לה", פסח' קיג, ע"א)³⁵, אך הוא נודע בשבוש כאדם מזר, שתקן ועקשן, שגידל יונים על גג ביתו. האם נרמו כאן שמץ של עבודה זרה, בחינת "מפריחי יונים", או ניצוץ מוקדם של שיגעון לטנטי העובר בתורשה, בחינת "ציפרים בראש"? לפני דורות רבים קוללה המשפחה, בעקבות מריבה שנפלה בין אחד מאבותיה לבין הצדיק. האם בשל חטא שחטא קלינגר או אחד מאבותיו נשתגע בנו היחיד, אחיה של צירל, ונטרד מן העולם? תיק"ו.³⁶

כשמותירים בני הזוג הורכין את בנם בסנטוריום של הד"ר לנגוס, וחוזר-רים לבדם ברכבת, עולה בלבם המחשבה הטורדנית: "כמה שנים המתינו לכן, וכשהגדיל והשיאוהו באה עליו צרה שכוז. עדיין אותו צדיק שנתגרה בו זקנו של אבי אביה של צירל לא קירר רוחו במשפחה. אפשר שהירשל היה צריך לישב בבית המדרש וללמוד תורה" (פרק 28). אך בין שפגם גנטי הוא האחראי לשיגעונו של הירשל וכין שקללה מאגית ועל-טבעית, היא העוברת במשפחה מדור לדור ונותנת גם בהירשל את אותותיה, דבר אחד ברור: הכתם האפל, שכמו ניטשטש עקב ההצלחה הכלכלית של בית-העסק המשפחתי, צף ועלה גם בדור הבנים, והוא מאיים למוטט את כל ההישגים.

עיקר האשמה נופלת, כמוכן, על צירל – ה"סוחרת" ואשת-החברה בעלת הגינונים הטרקליניים: היא נהגה בענייני השידוכין בלא כל סנטימנ-

טים, כבעסק לכל דבר, האמור לפעול על-פי כל כללי-המסחר ועל-פי ההיגיון הקר. מעולם לא העסיקה את ראשה בתכונות אופיה של מינה, אלא רק בגודל הנדוניה של כלתה ובגודל הירושה שתיפול בחלקו של בנה בעתיד הרחוק (כמה טראגיקה ואירוניה יש בהעלאת דעותיה המוצקות של צירל בענייני ממונות וירושות בזמן היכתב היצירה, שעה שיהודים השאירו את כל רכושם מאחור, והיו לפליטים חסרי-כול!).³⁷ עניינים חיצוניים בלבד עמדו תמיד במרכז עניינה של חנונית ממולחת זו: כסף, רהיטים, מלבושים ושאר דברים שעשויים להרשים את החברה. אילו העסיקה עצמה גם ברוחני ובסמיומן-העין, ולא רק בגלוי ובנוצץ, אפשר שניתן היה לה להפסיק את השיבוש המתמשך, העובר במשפחתה מדור לדור וגורם לשקיעתה האטית. ברקע הסיפור החברתי-משפחתי, מהדהד גם הרעיון המיסטי, ההופך כאן לרעיון היסטוריוסופי, לפיו זיווג נכון במישור האישי כמוהו כגאולה במישור הלאומי; ולהיפך, שיבוש בענייני הזיווג כמוהו כהתהפכות הגורל לרעה וכצעד נוסף של שקיעה. סיפורה ה"פשוט" (הרגיל) של משפחת הורביץ הוא מקרה פרטי, אך גם מקרה סימפטומטי, ויש בו כדי ללמד על הכלל ה"פשוט" (המקובל, הנפוץ) בכל תפוצות ישראל: בכל דור ודור, נופלת החלטה משובשת ופטאלית, החוזרת על עצמה ככתבנית של קבע, ומונעת את אפשרות ה"תיקון".

ד. הסיפור הפסיכולוגי – פשט ודרש בתורת הנפש

הסיפור הפסיכולוגי, שעיקרו מרוכז בחלקה השני של היצירה, מתמקד כזכור בהירשל – במחלתו ובהחלמתו, ולפיכך הוא אינטנסיבי ואנרגטי פחות מן הסיפור החברתי שבחלק הראשון, שבמרכזו עומדת צירל, ה"אם הגדולה" והחנונית רבת-הפעלים. מעצם טיבן, אין עלילות-נפש מרבות בתיאור אירועים חיצוניים; על אחת כמה וכמה, עלילתו של הירשל שעול-מו דל ופשטני למדי, ורק שיגעון האהבה הוא שהופכו כביכול, ולשעה קלה בלבד, לדמות מיוחדת ומעניינת.³⁸ "גיבורנו" האנטי-הרואי מתגלה, בעיקרו של דבר, כצעיר בינוני וחסרי-יחוד, שאין בו דבר המצדיק את הפניית הזרקור כלפיו. אף על פי כן, רוב הפירושים והדיונים הביקורתיים המרכזיים מן העשורים האחרונים ממוקדים בו וכמתחולל כנפשו. לכאורה, לפנינו סתירה התובעת את יישובה: מדוע זה נוטים לאחרונה רוב פרשני עגנון אל הכיוון הפסיכולוגיסטי, הבוחן את דמותו הרפופה והחיוורת של הירשל, ומתרחקים מן הכיוון החברתי, המצטיין באירועים סגוניים ופוליפוניים ובדמות חסונה ורבת-מעללים כצירל? את עיקר ההסבר לתופעה מסקרנת זו יש לבקש, כמדומה, מחוץ לגבולות היצירה:

בדינאמיקה של הביקורת וביקורת עגנון בכללה, ובזו שנטוטה סביב 'סיפור פשוט' בפרט. המעיין בביקורת לפי סדר הופעתה, לא זו בלבד שיגלה בה דיספרופורציה בין היקף הפרשנות ה"חברתית" לבין היקפה של זו ה"פסיכולוגית", אלא יבחין בה גם, מן הסתם, בהתפלגות מקבילה במישור הכרונולוגי (התפלגות בין תגובות מוקדמות לניתוחים מאוחרים), והדבר טעון עיון ובדיקה.

התגובות הראשונות – רצניויות קצרות וחטופות מן השנים 1936–1938 – הפגינו ברובן כיוון אידיאי מובהק, ובחנו את היצירה בעיקר באמות-מידה סוציו-ספרותיות,³⁹ וזאת בניגוד לניתוחים רחבי-היריעה מן העשורים האחרונים, המפנים עורף לכיוון האידיאיה הצנזריופוגלי ופונים לניתוח פרטני-צנזריופוגלי. דומה שהקו הסוציו-ספרותי לא שלט אז באקראי, אלא שיקף נאמנה את דופק-הזמן: בשנות השלושים, סמוך לפרסום היצירה, זכו כמה ממחבריהן של סאגות ידועות בפרסי נובל לספרות,⁴⁰ ו'סיפור פשוט' נבחן אף הוא בביקורת כרוזמן הפורש את שלשלת הדורות של משפחת הורביץ ואת רבדיה של החברה היהודית בת-הזמן. מאמרו של קורצווייל על בעית הדורות ב'סיפור פשוט', שראה אור לראשונה ב-1941, וכונס בספר בשנות הששים, הוא שיאה של מגמה ביקורתית זו, שזיהתה את 'סיפור פשוט' כאחד מענפיו של הז'אנר החברתי-משפחתי.⁴¹

ככל שנקפו השנים, נתרחקה הביקורת מן המגמה החברתית, ופתחה לבידיקת-רקמות סגנונית ומוטיבית, מזה, ולפרשנות פסיכולוגיסטית, מזה. בראש ובראשונה גרמה לכך, ככל הנראה, התרופפות מעמדה של הפרשנות החברתית-אידיאית בכלל, כתוצאה משלטונם באותה עת של עקרונות ה"ביקורת החדשה", הצנזריופוגליים מיסודם, שהתנכרו לעיסוק בתימטיקה ובאידיאולוגיה. במקביל, גברה התעניינותם של מבקרים רבים בטכניקה של הסיפור המפורר והמודרני, ששבר את הביטחונות המוצקים של הסיפורת הקלאסי-רומאנטית, ובדמות האיירון האנטי-הרואית, שירשה את מקומו של הגיבור הקלאסי-רומאנטי. זאת ועוד, התופעה מתחזרת גם על רקע דברי-הביקורת, שהשמיע ג' שקד במאמרו מ-1966 על פירושו החברתי של קורצווייל ל'סיפור פשוט' – פירוש שהחטיא, לדעת ג' שקד, את הבנת ייחודה של היצירה ואת זיהויה הז'אנרי. באותו מאמר, אפיין ג' שקד את 'סיפור פשוט' כרוזמן, הקרוב אל הרומאן הפסיכולוגי של ראשית המאה, והטיל ספקות בתקפותה של התווית החברתית, שתלתה בו הביקורת עד אז. מכאן ואילך, שלט בפרשנות הקו הפסיכולוגי, זה הרואה ב'סיפור פשוט' אנטומיה של שיגעון, מתמקד בנפש היחיד האינדיווידואלי, וממעט לעסוק בהיבטיו הקולקטיביים של הרומאן (הלל ברזל, דינה שטרן, דבורה שרייבוים, אבנר פאלק, א"ב יהושע, ניצה פרוכטמן-בן-דב, מלכה שקד ועוד).⁴² הקו האידיאלי-חברתי בחקר עגנון בכלל, ובפרשנות היצירה שלפני-

נו בפרט, נחלש וכמעט דעך,⁴³ זאת למרות ששני חלקי הרומאן – חלקו הראשון, החברתי מיסודו, וחלקו השני, הפסיכולוגי בעיקרו – הם שווי-משקל, פחות או יותר, ואך טבעי היה אילו הכתיבה ההכלאה הז'אנרית הזו, הניכרת ברצף הטקסט וכמבנה של 'סיפור פשוט', התפלגות ביקורתית אחרת מזו המצויה בפועל.⁴⁴

ולמרות חוסר-האיזון המתגלה בביקורת של העשורים האחרונים, עקב התחזקות הפלג ה"פסיכולוגי", יש לברך בדיעבד על התחזקות זו, שרעננה בשעתה את החשיבה הביקורתית-מחקרית והניבה שפע של ממצאים חדשים ורבי-עניין. בזכות התחזקות זו, מצויות בידינו השערות ואבחנות רבות בדבר סירוסו של הירשל בידי אמו השתלטנית – שורשיו ותוצאותיו – ובדבר התפרצות השיגעון ודרכי ריפוי. בזכותה, ברשותנו הדגמה ברורה ומשכנעת לכך, שעיצובה של דמות משעממת – פאסיבית ונאיבית, מפונקת ונגררת – אינו בהכרח "אנמי" אף הוא; כלומר, דמות רדודה ואנטי-הרואית, כדוגמת דמותו של הירשל, עשויה בנקל להפוך תחת "מטה הקסמים" של סופר גדול לדמות רבת-עניין, ולשמש בסיס לאיך-ספור אבחנות פסיכולוגיסטיות עמוקות ומרתקות. ובמקביל, דמות רבת פעלים ומעללים כצירל, חרף חיוניותה ורבי-גוניותה, עשויה להתגלות במפתיע כדמות מונוליתית, שאינה מורכבת ומתפתחת מן הבחינה הפסיכולוגית (כמי שאידיאה אובססיבית אחת בלבד מכוונת את כל צעדיה). בקצרה, בידינו עדות ברורה לכך, שסופר משיעור-קומתו של עגנון מסוגל להפיח רוח-חיים בדמות חיוורת, שאיננה "גיבור" מצד מעלליה בתחום עולם המעשים, ואף איננה "אנטי-גיבור" טיפוסי מצד מערכי-נפשה ועולמה הפנימי (עברו כחמישים שנה, ואחד מפרשני 'סיפור פשוט', הסופר א"ב יהושע, הוכיח אף הוא בדרך וירטואוזית משלו, שניתן להפיח רוח-חיים ולעורר עניין רב בדמות משעממת, בינונית ודלה, כדוגמת "גיבורו" האנטי-הרואי ו"חסר התכונות" מולכו בן ה-51 – פקיד אפור ומאפיר, שעולמו צר כעולם נמלה, ולחלופין, רחב לאיך-שיעור).

חידושם המרענן של בעלי הגישה ה"פסיכולוגית", מסוף שנות השישים ועד עתה, נערץ לא אחת בעצם ניסיונם להעניק הנמקה פסיכו-אנליטית גם למעמדים הנראים כלפי חוץ כמעמדים חברתיים גרידא, ולהתבונן בהם כבהשתקפות של תהליכי נפש כמוסים, שלא עברו את סף ההכרה. כך, למשל, פירש א"ב יהושע (1980) את הרחקתה של כלומה מבית הורכין לא כצעד בעל משמעות חברתית-מעמדית של הרחקת משרתת מבן-אדוניה, אלא כפעולה בלתי-מודעת של צירל, שנעשתה מתוך תחרות סמויה עם כלומה, בת מירל, "יריבתה" משכבר הימים, על נפש בנה. לדעת המפרש, העדיפה האם לשדך לבנה את מינה, "ילדה" תלוית שלעולם לא תהיה בכחינת "תחליף אם", וזאת עקב חששה הכבד שמא תכבוש כלומה האימ-

היה את נפש בנה-יחידה. הגדילה לעשות מלכה שקד (1983), שחשפה כמה וכמה דרכים חלופיות להבנת שיגעונו של הירשל, שלכל אחת מהן בסיס מוצק בטקסט, ושאין בכוחו של פירוש כלשהו להכריע ביניהן. לא אוכל לחזור כאן, כמובן, על שלל הממצאים המרתקים שנקבעו בביקורת; הללו עשויים לפרנס סקירה ארוכה – ארוכה מכפי שמאמר זה יוכל להכיל. אי לכך, אדון כאן בקצרה רק בעניינים אחדים, שטרם הוארו בביקורת – עניינים הכרוכים ברובם בקשת המשמעים הרחבה והמגוונת של התואר "פשוט", שבבסיס הסיפור שלפנינו,⁴⁵ והמדגימים את קווי-הדמיון, שמתח עגנון בין שיטות הפסיכותרפיה המודרנית לבין שיטותיהם של הצדיקים ואנשי-השם, שטיפלו במשוגעים בימים עברו.

כפי שעולה בצורה מוחשית למדי מפרקיו ה"פסיכולוגיים" של הסיפור, ולא מפרקיו ה"חברתיים" בלבד, עגנון אחז ברעיון נאו-חסידי, שהלך ונתגבש בחטיבות מסוימות של הספרות העברית מ"מפנה המאה", והוא – שתמורותיה הגדולות של העת החדשה אינן אלא בת-קולן של מהפכות ישנות-נושנות וכי למעשה "אין חדש תחת השמש". הדי הרעיון הזה נשמעים, למשל, מכמה משיריו הנודעים של ביאליק ('צפיריים', 'זהר', 'הברכה' ועוד), המתיכים למקשה אחת רעיונות רומאנטיים חדישים ורעיונות קבליים-חסידיים שמקדמת דנא. באמצעות ההיתוך הזה, רמו המשורר לידידיו-יריביו, משוררי היופי והגבורה ה"יוונים", כי הרומאנטיקה איננה דף חדש בתולדות התרבות, וכי בעולם הרוח של עמ-ישראל כבר היו דברים מעולם. הערצת הפשטות שבטבע, ההתמקדות במתחולל בתוך הנפש פנימה, הכרת ערכם של חלומות וחזיונות – רעיונות אלה ודומיהם נמצאו בקבלה ובחסידות זמן רב לפני שהתחולל בעולם המהפך הרומאנטי. טי.⁴⁶ במקביל, אגב תיאור שיגעונו של הירשל ודרכי ריפוי, ערך גם עגנון הכלאה דומה – מעניינת ורב-תאנפין – בין רעיונות פרוידיאניים עדכניים לבין רעיונות חסידיים ישנים-נושנים, ובמובלע הטעים את הרעיון הנזכר לעיל, בדבר צידודה של החסידות באינדוירואליזם ובפשטות, עוד בטרם רווחו באירופה הלכידות רומאנטיים. הכלאה זו בין חדש לישן מלמדת בין השאר, כי נפש האדם אחת היא, וייסוריה חוזרים על עצמם בכל דור ודור, בגיוונים קלים, שאינם בבחינת שינויי מהות. כשם שנערכה כאן, ברובד החברתי, אקבלה סמויה בין הגישה המרקסיסטית כלפי מעמד העמלים לבין הגישה החסידית כלפי הפרולטריון היהודי, כך נמצא כאן גם אקבלות נוספות – ישירות ועקיפות, גלויות וסמויות – המעוצבות ברובן ברוח ההגות הברצלבית.

בתיאור התפרצות השיגעון והיציאה "מן השורה", למשל, נערך בסיפור פשוט קישור בין-טקסטואלי מורכב, האומר בעת ובעונה אחת דבר והיפוך: כו: הקונפליקט ללא-מוצא, שאליו נקלע הירשל בעקבות מעללי אמו ובשל

אי יכולתו לממש את אהבתו לבלומה, הן מוצא את פורקנו בשיגעון, והשיגעון ראשיתו בכריחה אל היער, בהתפשטותו של בן-העשירים המהוגן ממחלצותיו ובהפיכתו לבעל-יחיים מקרקר או מגעגע (שגעגעו הוא אות לשגעונו ולגעגעויו). הירשל הן פושט מלבושים ופושט צורה, בדומה למסופר באחת המעשיות הידועות, המיוחסות לרבי נחמן מברצלב: בספור בן-המלך שנשתגע והפך ל"הינדיק" (לתרנגול-הדו).⁴⁷ מה במשל החסידי מתפשט בן-המלך עירום ועריה, מסיר מעליו את כבלי המעמד והופך בעיני עצמו לתרנגול, כך גם הירשל - ה"בן-יחיד" ו"יורש-העצר" של משפחתו ושל בית-העסק שלה - המשליך ביער חלקים מלבושיו, כאחד הנקלים, תוך שהוא צועק מתוך היסטריה: "אל תשחטוני, אני איני תרנגול, אני איני תרנגול". נאמן לשיטתו המחוכמת והאירונית, אין עגנון משחזר את המעשייה החסידית כנתינתה, אלא הופכה כביכול על פיה, שהרי ניתן לכאורה לטעון שהירשל אינו הופך בעיני עצמו לתרנגול. מצד שני, ברי כי מתוך ה"לאו" שבצעקה "אני איני תרנגול" ניתן לשמוע "הן" רועם: ללא ספק, הירשל חש ש"יצא מן השורה", וחושש פן יראה בעיני החברה כתרנגול-כפרות, המובל אל השחיטה.

הסרת המלבושים אינה אפוא עניין חד-ערכי: במישור החברתי, היא עשויה ללמד על היחלצותו של הירשל המשתגע מסמלי המעמד ומן הנוצות המקושטות של החברה, לרבות שתי מערכות הבגדים שהכינה לו אמו לחגים ולימי-חול. היא מצביעה על נכונותו להתייצב עירום ביער - בטבע הקדם-חברתי או הבתר-חברתי - כמו יתר הברואים.⁴⁸ במישור הפסיכולוגי, עשויה השלכת חלקי-הבגד לסמל את רצונו של הירשל להסיר את העכבות - להתגלות ולהתערות עד למעמקיו, עד קרקעית נשמתו. בעיני החברה, רצון זה הוא אות לשיגעון, כי איזהו בן-תרבות שיסיר את בגדיו ולא יתבושש? בעיני הירשל הבורח אל היער, זהו מצב ראוי ורצוי, המקרב אותו אל האמת הפשוטה, הקדם-ציוויליזטורית, הרחוקה מכל מחוייבות חברתית ומכל מסכה ומסווה, כבמשל הברצלבי.

התפרצות השיגעון גורמת, כזכור, להתחבטות משפחתית באשר לטיב הטיפול הרצוי לבן, ש"יצא מן השורה". עגנון מגלה כאן בקיאות לא מעטה בשיטותיה המצויות של הפסיכותראפיה המודרנית, אך גם מעלה חשדות מרובים באשר לטיבה של כל שיטה. מתברר כי עצותיו של הד"ר לנגום, הרופא המטפל, אינן שונות באופן מהותי מאלה של הצדיק האלע-סקאי (שניהם הן ממליצים, בעיקרו של דבר, על טיולים באוויר הצח, על שתיית כוסית שיכר, על שיחות-נפש ארוכות ועל כיוצא באלה פעילויות בלתי-מזיקות). הדמיון בין שיטות הטיפול הוא עניין הנושא אופי דו-ערכי: מצד אחד, יש בו אולי כדי ללמד על תקפותו ועל יעילותו של הטיפול, שהרי שיטת הריפוי מתגלה כאמנות על-זמנית ואוניברסלית, שאינה תלויה-

תרבות ושכוחה יפה בכל אתר ובכל דור. מצד שני, יש בו גם כדי ללמד על הטרוויאליות של התהליך הטיפולי, המסוּל לכאורה לרפא את כל מדווייה של נפש האדם, באשר היא, וזאת מבלי לשים פדות בין נפש לנפש ומבלי לדעת את רקעו של המטופל האינדיוידואלי.

בל נשכח כי אותן עצות עצמן, הנקנות כאן בכסף מלא מידי הרופא המוסמך, מתקבלות גם מידי הצדיק, ש"הסכמתו" לטפל בחולי־נפש מידי שמים ניתנה לו, ואפילו מידי "סתם" בני־אדם בעלי היגיון בריא. והא ראייה: צירל נועצת במבינים, ומקבלת חינם־איך־כסף אותן עצות עצמן, שקיבל בנה מהרופא בכסף מלא. זאת ועוד, המספר טורח להודיענו כי הצדיק ששלח את בנו, רבי זנוויל, להתרפא במרפאתו של הד"ר לנגוס, ולא אצל הצדיק רבי שלמה־לי מסאסוב, לא נהג כך מתוך האמון הרב שרחש לרופא־הנפש, אלא מתוך ששאף לערער את אמונם של החסידים ביריבו: "עמד והביא את הבן אצל לנגוס הרופא, כדי להורות הלכה למעשה שרפואתם של משוגעים מסורה בידי רופאים" (פרק 29). אלמלא קנאת "חצרות", היה הצדיק טומך על מתחרהו, עושה הנפלאות, ולא היה פונה לעזרת הרפואה המודרנית. משמע האותוריטה המקצועית של הרופא איננה עניין אובייקטיבי: היא פרי אמונו של המטופל, ממש כשם שסמכותו של הצדיק מושכת את כוחה מאמונם של חסידיו. ואם אכן הטיפול אינו אלא כעין מאגיה, ואין הוא כפוף לאיזו מתודה מדעית בדוקה ומוסמכת, אפשר שבאמת ובתמים אין הבדל מהותי בין הפסיכותרפיה המוסמכת לבין הצדיק החסידי עושה הנפלאות, שהצלחת שניהם תלויה באמון שנותן בהם המטופל, אף יותר מאשר בכל שיטות הטיפול גם יחד.

תיאורו של תהליך הטיפול מותח קו נוסף של דמיון בין הפסיכותרפיה המודרנית לבין שיטתו של ר' נחמן: כמו ב"משל ההינדיק", מדגים גם הד"ר לנגוס בדרך טיפולו שאין להתכחש לטירוף, וכי אל לו למטפל לנסות להתבונן במטופלו התבוננות אובייקטיבית "מלמעלה למטה", כמי שמתיימר לפסוק הלכה. תחת זאת, הוא מזדהה עם חולה־הנפש, עד כדי ירידה אל מצבו, וזאת כדי להעלותו ממצבו הירוד ולהחזירו לתפקוד נורמאלי. עולה בהקשר זה על הדעת מושג ה"פשיטות" – מונח ברצלבי חשוב ומרכזי, שנגזר אמנם מן הסלאביזם היידי "פרוסטאק" (שמובנו "איש פשוט"),⁴⁹ אך קשרים מעניינים לו, כמוכּן, גם עם השורש העברי הפוליס־מי פש"ט, שעליו מבוסס "סיפור פשוט". מושג ה"פשיטות" הוא גלגולו של רעיון חסידי ירוע של "ירידה לצורך עלייה", הגורס כי גם לצדיק מותר להביא עצמו למצב של שפלות וביזיון: לרד אל עולם ה"קליפות" כדי להעלות משם "ניצוצות" ולהביא לידי "תיקון".⁵⁰ כשם שר' נחמן מברצלבי חשב שעל הצדיק להיות "בעל ייסורים", ושעליו לחזות מבשרו את תהומות החלאה והפשטות, שמהם עתיד הוא למשות את מאמיניו, כך גם

הפסיכותרפיה שלפנינו מתגלה כמי שמכיר את השיגעון מלגו (מחמת נישואיו האומללים, הוא חווה בעצמו את הייסורים ואת פגעי השיגעון והאהבה הנכזבת, קודם שפנה לטפל באחרים). אגב סיפוריו של הד"ר לנגזם על געגועיו לימי-ילדותו בעירו הקטנה ואל צלו של בית-המדרש הישן, מתעוררים גם בהירשל געגועים רדומים לחיק אמא ואל עיר ההולדת – אל הרחם הסגור והמגונן, שמתוכו נמלט אל היער ואל השיגעון. כדי להחזיר את הירשל לחיים תקינים, לתוך המסגרות שמתוכן נמלט אל היער, הד"ר לנגזם צריך ל"התפשט" בפניו, תרתי-משמע (לערטל את נפשו לפני מטופלו, ולהתגלות בפניו כאדם פשוט יותר ממה שהוא, לפי הנגלה לעין), והתנהגותו פשוטת-ההליכות וגלית-הלב היא המעלה את המטופל ממצור לות שיגעונו ומחזירה אותו למצבו שמקדם.⁵¹ וכשם שאין הפשיטות אלא פשטות שלכאורה, אך גם סיפורו של עגנון אינו "סיפור פשוט", אלא לכאורה.

כאמור, דומה שעולה כאן במרומו הטענה, כי כל הרעיונות הרומנטיים ה"חדשים" – ובכללם הטיפול הפסיכואנליטי הפרטני, הנובר בנכבי התודע-עה ומעלה את התומר ההיולי ממעמקים – אינם המצאה של העולם המודרני האינדיווידואליסטי, מרוסו עד פרויד. גם החסידים הפכו וגלגלו ברעיונות הללו, ונתנו להם ביטוי בתורותיהם שבכתב ושבעל-פה.⁵² ואגב, הטיפול המקורי והלא-שגרתו של הד"ר לנגזם הוא, בעת ובעונה אחת, שיר-הלל לפסיכואנליזה הפרוידיאנית, ואף ערעור גמור על שיטותיה: במקום שהמטופל ידבר כאן בלי סוף, והמטפל יגלה בדבריו מפתחות לסודות-נפש נעלמים, כנהוג וכמקובל, הפסיכותרפיה פשוטת היא שמדבר כאן בלי הרף, על ילדותו ועל מבוכותיו, והפציינט הוא שמקשיב לרבריו ומגלה בתוכם את שורשי המבוכה האישית שלו. אגב שמיעת המונולוג של רופאו, חודרת ללב הירשל ההכרה, שאף הוא מתגעגע אל עירו הקטנה ואל חיקה החמים של משפחתו, והוא מתחיל להירפא מאהבתו האסורה לבלומה. מעניין להיווכח, כי במרוצת הטיפול כולו, הירשל אינו מעלה אפילו על דל שפתיו את זכר שמה של בלומה, עילת-העילות לשיגעון-אהבתו הסהרורי, ואף על פי כן, הוא נרגע וחוזר לעשתונותיו. אין אפוא מרשם בדוק לריפוי, וכל דרך עשויה להעלות ארוכה למטופל, בתנאי שהצליח המטפל לרכוש את אימון המטופל ולסלול מסילות ללבו.

בלשון חכמים, אחת המשמעויות של השורש פש"ט היא "לפרש, לבאר, לגלות פשרו של דבר שתום ולקבוע את פשוטו" ("ר"י ינאי היה יושב ופושט בפתח עירו", במד"ר יח). "סיפור פשוט" מותח קו של אנלוגיה בין פירוש לפירוש: פירושיהם של רופאי גוף ונפש בימינו אנו, לעומת פירושים למקרא ולמשנה, בתקופה שבה ישב העם "באוהל התורה". הד"ר לנגזם מצליח לטפל בהירשל ולקלוע לשורש בעיותיו מתוך הבנה גמורה ללבו:

אף הוא מוצאו מעיר קטנה, אף הוא נעקר מעולם המסורת ונטמע לחצאין בתרבות המערבית הגרמנית-וינאית (עולם מצוחצח ואסתטי, אך זר ואכזר); אשתו הלכה אף היא אחר מדוחי האהבה המודרנית ואחר כזביה, נשתגעה וטרפה את נפשה בכפה (נרמו כאן ההבדל בין שיגעון-האהבה התמים והפשוט של הירשל לבין בבואתו השקרית והכוזבת: התלהטות היצר של שיינברד, המזכירה את המסופר ברומאני "שונד" קלוקלים, המגרים את היצרים ומכניסים ללב רעיונות זרים ומסולפים בדבר מהותה של האהבה).⁵³ לשון אחר: בעת טיפולו בהירשל, מטפל הפסיכיאטר בשורשי בעיותיו שלו עצמו, כבמשל הברצלבי, שבו עובר הצדיק את הטיפול ביחד עם המשוגע. משום כך, עולה בידו לחרור לנבכי הנפש של מטופלו ולפרש אותו נכונה.

עגנון רומז כאן לקוראיו, בין היתר, כי ככל שקרוב הפרשן אל מושא פרשנותו, כן רבים יותר סיכויי לקלוע אל האמת ולמנוע שגיאות וטעויות. אם רוצה המטפל, שאף הוא פרשן (כמו פרשני-הדת ופרשני-הספרות), לרדת לסוף דעתם של מטופליו-מפורשיו, עליו לטפל באנשים המוכרים לו אישית או בטיפוסים הקרובים לו ברקעם או באנשים שאת חוויותיהם הקשות חזה בעבר מבשרו. הד"ר לנגזם, שנולד בעיירה יהודית קטנה והיה למשכיל ברוח וינה,⁵⁴ יכול להבין ללבו של הירשל הקרתני, ההולך עדיין עם אביו בשבתות ובחגים לבית-הכנסת, ולהזדהות עם סבלו – סבלו של מי שנעקר מקרקע-הולדתו ומהחברה הטבעית שלו (אשתו הלא-אהובה של הירשל מנסה לשווא להטמיעו בתרבות הגרמנית-וינאית המכובדת, מכנה אותו בשם "היינריך", ומקיפה אותו בסממניה של תרבות המערב). הד"ר לנגזם – שאשתו התאבדה בעקבות אהבה אסורה, ושחזה מבשרו את המצוקה וייסורי המצפון הכרוכים באהבה כזו – אף יכול לדעת את המתחולל בלב הירשל, המאוהב במי שאסורה לו, ועשוי להצילו מן הטלטלה והמבוכה.

אגב סיפוריו על עירו הקטנה, עירם של "מחזיקי נושנות", מספר הד"ר לנגזם גם על רבו הדיין, "שהיה עושה בצפרניו סימנים בספרים מחוסר קולמוס, ועל הבחורים שנתייגעו לפרש סימניו. [...] הרבה רזים יש בעולם והרבה חוקרים מתייעים לגלותם, ודאי הם חשובים ממנו, שהרי הם עוסקים ברזי עולם ואילו אנו מתעסקים היינו בדברים בטלים, אלא שהם העלו חרס בידם ואילו אנו פעמים שירדנו לסוף דעתו של רבינו" (פרק 29). בעקיפין, נאמר כאן שאלה מבין הפרשנים (ואחת היא אם רופאי-נפש הם, סופרים או תלמידי-חכמים בבית-המדרש), שאינם מפליגים לשדות זרים ואינם דורשים במופלא מהם, טובים סיכוייהם לפרש את המציאות נכונה ולחתור לחישוף האמת. בסמוי, כלולים כאן דברים בגנות הקוסמופולר ליטיות ובזכות השמירה על ערכי "בית אבא".

להלכה, גם ההיפך הוא הנכון: השיבה אל "בית אבא" במקרה דנן היא שיבה מפוקפקת למדי, שאחריתה קשה לחיזוי. ההיכרות של המטפל-המפרש עם מטופלו כאן מפוקפקת אף היא, וכמוה כזכיייה מקרית ב"לוט-רזה". המספר האירוני הן טורח להביא לידיעת קוראיו, כי הד"ר לנגזם אינו הולך לשיטתו של הד"ר ריגר, ששיער שרופאי עצבים יכולים להכיר כמה ליקויים קלים בשכלו של חולה רק אם הכירוהו כשהיה בריא (אך אם לא הכירוהו קודם למשבר ולטיפול, קשה להם לעמוד על טיבו ולקבוע דיאגנוזה תקפה לגבי שפיותו). הד"ר לנגזם הן מטפל בהירשל באופן אינטואיטיבי לגמרי, מבלי שיכירו ומבלי שינסה לעמוד על טיבו. בכל זאת, הוא קולע ללב בעיותיו ומצליח להחזירו לחיי משפחה תקינים למדי, וזאת משום שהכירו, להלכה או למעשה, היכרות שבעיניים עצומות, היכרות הנובעת מהזדהות עמוקה ומקרבת נפש אמיתית, ועל כן אין היא נזקקת למלים רבות. יוצא אפוא שגם השערות המושכלת של הד"ר ריגר וג שיטתו הכמעט-מאגית של הד"ר לנגזם מעמידות סימני שאלה לגבי גבולות-תיה של הפרשנות: בכל אינטרפרטציה יש יסוד של ניחוש מכולכל, וקליעה למטרה היא בבחינת נס, שאינו מתחולל בכל יום. סיכויו של פרשן לרדת לסוף דעתם של מפרשיו – יגדלו אמנם אם "יתפשט" מן המחלצות הזרות, מהעדמת-הפנים ומן הצביעות המקצועית, שבה לוקים מרפאים רבים המעמידים פני מומחים בין-לאומיים, ויעסוק בדברים שהם לו בבחינת "גרסא דינקותא" – בדברים הגלויים לפניו כספר הפתוח. אך, אחרי ככלות הכול, האם ניתן לכנות בשם "הצלחה" את הצלחתו של הד"ר לנגזם, שאמנם היטיב להכיר את הירשל, והחזירו "אל השורה"? האם היטיב עם הירשל, בעת שריפאו מן השיגעון, והחזירו אל אותו חיק משפחתי חמים שממנו נמלט אל היער? תיק"ו.

כסיפור העוסק בגבולות הפרשנות, ובוחן את סמכותם של רופאי הנפש למיניהם, 'סיפור פשוט' מרבה להעמיד מצבים תלויי אינטרפרטציה, שלא קל לפרשם (ומכל מקום אי אפשר לתלות בהם פירוש ברור וחד-ערכי). על בלומה נאמר בסוף הפרק החמישי: "כבר נתלשה חתימת השחוק שבשפ-תיה ופיה פתוח למחצה, ואי אתה יודע אם פסקה מלדבר או אם היא עומדת לצעוק", ופיה הפתוח של בלומה בהבעתו החידתית, האומרת דבר והיפוכו, מייצג את הסיפור כולו – את תכניו ואת טכניקת הכתיבה שלו. לפנינו סיפור חידתי, שרבים בו החוטים הפרומים והבלתי פתורים, סיפור של מצבי תיק"ו – של מצבים שקולים, הנותרים ללא מענה. אף הנורמות של המחבר המובלע הם במצב של תיק"ו: האם צדקה צירל, כשהשיאה את בנה לבת-עשירים ולא למשרתת? האם היה עליה להתעלם ממערכת הערכים שלה ושל סובביה, ולענות אמן לאהבתם הטבעית של הירשל ובלומה, שנמשכו זה לזו באש הנוער? האם היטיבו הירשל והוריו לעשות,

כשהפקידוהו בידי מטפל, ש"עזר" לו להתכחש לאהבתו ולחזור אל חיקה החמים והחונק של משפחתו? אי אפשר לו לקורא-הפרשן לענות על שאלה זו באורח חד-משמעי ונחרץ, שכן המספר – שלא כמקובל בסיפור פסיכולוגי – ממעט לפרוש לפנינו את המתחולל בנפש גיבוריו, ומדווח על הנעשה בעיקר "מבחוץ", מן העולם הנגלה לעין. במקום לדון את צירל, את כוונותיה ואת תוצאותיהן ולחרוץ עליה משפט, עגנון מתאר "בפשטות" את גורל משפחתה הקטנה, על אורותיו ועל צלליו, ואינו משמש "מורה נבוכים" לקוראיו ולפרשניו. להיפך, לא אחת הוא מתעה אותם ומתעתע בהם: מדבר מפיו של אדם תמים-דרך, המאמין כי "הכול בידי שמים", ומראה בלא-מלים כיצד מסלפת החברה הצבועה את הרצף הטבעי של האירועים, ומביאה לסדרת שיבושים ועיוותים, שסופה מי ישורנו.

ה. הפלגה פואטית: סיפור של מצבני תיקו

היצירה העגנונית מבקשת תכופות את קו-האמצע, את המישור ואת שביל-הביניים, אך שלוותה שעל פני-השטח שלוה מדומה היא. לכאורה, עלילת 'סיפור פשוט' מאוזנת והרמונית, מדודה בפלס ובמאזניים; ולאמתו של דבר, השיגעון מציץ בה מכל החרכים, פורץ מכל עבר ושובר את כל צירי הסימטריה ואת כל חוקי ההרמוניה המדומים. גם הפואטיקה, הבאה כאן לידי ביטוי, היא פואטיקה של interregnum ("בין הרשויות"), פואטיקה שבה כל אמת היא מסופקת וכל פירוש אינו ודאי. זוהי פואטיקה, המותירה את הקורא בתחושת מבוכה וטלטלה – רגשית ואינטלקטואלית.⁵⁵ כל הכללה שתיקבע לגבי 'סיפור פשוט' תתברר לאלתר כקביעה יחסית, הרחוקה מן המוחלט ומן המדויק: תאמר הירשל בן סוחרים מדורי-דורות הוא, והרי אביו אינו אלא משרת שעלה לגדולה. תאמר הורביץ וצימליך משפחות של "מתעשרים חדשים" הן, והרי צירל הורביץ (לבית קלינגר) היא בת למשפחת חנוונים ותיקה, ואת הונם קיבלו בני-הזוג הורביץ בירו-שה (הגם שהכפילוהו בעבודה קשה). תאמר במשפחת צימליך מתגלה "חיקוי שמתוך התבטלות" בפני התרבות הגרמנית (אם המשפחה, למשל, שינתה את שמה מ"כריינה" ל"ברטה"), והרי אבי המשפחה ממשיך להתק-רא בשמו העברי "גדליה", ואינו דומה כלל במנהגיו ובהתנהגותו ליהודי המערב השאננים (להיפך, התנהגותו מלאת החרדות מזכירה את הפראנויה הטיפוסית ליהודי העיריה המזרח-אירופית, שימי המחסור, הגירושים והגזרות רודפים אותם ומעייבים על ביטחונם). תאמר מינה מתוארת רק מצד חיצוניותה – מלבושיה וגינוניה – ולא מצד חיי הנפש שלה, והרי היא מספרת לבעלה חלום שחלמה, וחושפת, אגב סיפורה, את סודות עולמה

הכמוס. תאמר הזיווג המשובש בין הירשל למינה הלא-אהובה הוציא מקרבן ולדות פגומים, והרי הבן השני מוצלח הוא, והירשל אף מתחיל לחבב את אשתו הבלתי-מושכת. תאמר הירשל נרפא משיגעונו, והרי הוא נרפא "על תנאי" בלבד, כפי שעולה מן הדיאלוג החותם את הרומאן, ואין לדעת אם בהצלחתו אין משום כישלון, כשם שבנפילתו לתוך השיגעון אפשר היה לאתר שמץ של הצלה ושל שחרור. בקצרה, אין לפנינו אמת אחת, שניתן לסמוך עליה, ואין לך כלל אחד שאין לו יוצא-מן הכלל. שומה על הפרשן להודות כי כל קביעה שתיקבע לגבי 'סיפור פשוט' נכונה רק בחלקה, ולעולם לא באופן מוחלט.

לא במקרה מתרחש הסיפור בעיר הגליציאית שבוש, העומדת בתווך בין מזרח למערב, בין היהדות המסורתית לבין השכלה והתבוללות. לפנינו עיר מתונה ומאוזנת באורחותיה ובמנהגיה, שתושביה היהודיים עדיין שומרים על זהותם הלאומית, ובעת ובעונה אחת, אף אינם מקפחים את הופעתם הקוסמופוליטית ("אדם באוהל"). גם מבחינת גודלה, שבוש עומדת בתווך: זוהי עיר בינונית, שאינה קטנה ופרובינציאלית כמו הכפר מאליקרוביק הסמוך לה, מקום מושבם של הצימליכים, אף אינה גדולה ומנוכרת כאותם כרכי ענק רבי-רבעים, בירות התרבות המערבית. לפנינו עיר, שיש בה לכאורה הכול, אך כמעט ללא אומר נרמז כאן לקורא, כי למעשה אין בה דבר שעשוי להרחיב את הלב: המעוניין בחינוך מערבי מתקדם, צריך להרחיק ממנה עד סטינסלב; הזוקק לפסיכותרפיה, צריך לנדוד עד למברג; והנזקק למרחצאות ולמעיינות-מרפא, צריך לנסוע עד באד גסטין. בקצרה, עבור נערה עיירתית כבלומה, שבוש היא אמנם עיר גדולה עם חנויות גדולות ועם בתי מידות,⁵⁶ אך אין בה בעיר זו די מסממני השפע וממנעמי החיים המערביים כדי להשביע את רעבונו של משפחות עשירות כמשפחות הורביץ וצימליך. גם עמדתו של הדובר כלפי עיר זו היא עמדה דואליסטית, האומרת בעת ובעונה אחת דבר והיפוכו: מצד אחד, הוא אינו חדל מלדרוש בשבחה של שבוש ולמנות את כל מעלותיה; מצד שני, הוא מדווח על סדרת שיבושים והתמצות, המתרחשת בעיר זו, ששמה מעיד על מהותה המשובשת, ללמדך שגם הזיווג הנערך בה בידי השדכן המקומי – בשיבוש ובהחמצה יסודו.⁵⁷

גם התיאור הסוציו-אקונומי חותר אל הבינוני והממצע: הוא משקף את מעמד-הביניים שבין הדיוטה העליונה לתחתונה, ומתמקד בבורגנות המבוססת – לא בעשירים מדורי דורות, שרצו בכל מחיר בהנצחת הסולם המעמדי ובשימור ההון בידי מעטים, אף לא בפרולטריון המרדני, שביקש למגר את הקפיטליות ואת הניצול המעמדי. בשולי התמונה, משתקפים אמנם במרומז ובקווים חטופים כל גוני הקשת המעמדית, אך במרכזה עומדת משפחת החנוונים, המקפידה על מנהגים מהוגנים ועל גינוני חברה

נאותים. אין הם סוחרים גדולים כדוגמת הכארונים היהודיים, שפעלו ברור ההוא ברוח המרכנתיליוז הבינלאומי, אף לא תגרנים בשוק, כאמו של גציל שטיין, הפרולטאר האמיתי בסיפורנו. המחותנים ברוך-מאיר הורביץ וגדליה צימליך הם יהודים היודעים את שני צדי המטבע, שכן הגיעו לממון ולמעמד, ולא נולדו לתוכם. לפיכך, הם מבקשים את הדרך המתונה והבטוחה, שתבטיח את עתידם ואת עתיד ילדיהם. לא רק ברוך-מאיר הורביץ, המשרת שעלה לגדולה, אלא גם מחותנו, גדליה צימליך, ידע בעברו חיי עוני ומחסור, ולכן הוא חרד תמיד פן ירד מנכסיו וחוסך ליום עברה ולשנות רזון: שניהם משועבדים לחמדת ממון שאינה יודעת שבעה, רובצים על ערמת הדינרים שלהם, וצרת האומה אינה מבקיעה נתיב ללבבם.⁵⁸ התקופה היא תקופת הקונגרסים הציוניים הראשונים, אך הדי התסיסה הלאומית בקושי רב נשמעים כאן. דומה שעל משפחות כדוגמת הורביץ וצימליך שר המשורר הלאומי את שיר התוכחה שלו 'אכן חציר העם': הן יודעות על המתרחש בעולם-הרוח היהודי, רואות את התמורות ושומעות עליהן, אך לבן אינו זע בקרבן, ואין הן מוכנות לנטוש את סיר הבשר או להמיס את עגלי הזהב. צליל המטבעות ערב לאוזניהן יותר ממצילת פעמוני הגאולה. ברבות הימים – בשנות השלושים, בעת כתיבת הרומאן ופרסומו – תעמודנה משפחות כדוגמת הורביץ וצימליך, והן קרחות מכאן ומכאן. המחבר מתבונן בהן ממרחק השנים בניד-ראש אירוני מפוכח, מלא תבונה ותובנה, מבלי שתדבק בו שמץ של סרקזם ושמחה לאיד או של נוסטלגיה ורכוכית.

גם מן הבחינה הדתית, לפנינו סיפור של "בין רשויות": אביו של הירשל הוא אדם סולידי, שלא נטש לגמרי את הדת, ועם זאת אין הוא מדיר רגליו מהנאות העולם הזה, ואינו מזדעזע מדברי הכפירה והליצנות הנשמעים בטקס האירוסים של בנו. ברוך-מאיר הורביץ מתגורר בטבורה של העיר ולא בסופה (פרק 15), ופוקד את בית-הכנסת "בשבת ויום טוב ובימים שקוראים חצי הלל" (פרק שני).⁵⁹ בכל עניין ועניין הוא בוחר את דרך-הביניים ואת "שביל הזהב", ואינו מושך אל הקצוות ואל השוליים.⁶⁰ בנו ניצב גם הוא בתווך: בין הרציונליזם המשכילי שראה, למשל, בחלום "הבל ורעות רוח", לבין העולם הבתר-פרוידיאני, שהחל לראות בחלום וכהזייה עניין רציני, שראוי להתחשב בו ("החלומות לא שווא ידברו"). האין השידוך למינה מסמל את תחילת ההתקרבות אל העולם הור, אל עולם המינות וההתבוללות, שממנו סולד הירשל בתחילה, ולבסוף נגרר ונמשך אליו בעל-כרחו? והרי עוד לפני שנשתמדה בעלת הפנסיון, שבו נתחנכה מינה, גידולה נזירות הכפר; אמה שהמירה את שמה היהודי המזרח-אירופי בשם גרמני, מעלה על ראש גאוותה את מתכוני העוף היווני שלה, שכשרו-תו מסופקת, וחברתה סופיה גילדנהורן, שאף שמה טעון במשמעות

אלגורית רבת-השלכות, דוחקת במינה לקרוא להירשל "היינריך" ומדריכה אותה בנבכי העולם החדש, שגילוייו זרים לרוח היהדות. לפנינו ספק עבודה-זרה ודברי כפירה ומינות של ממש, ספק עבודה זרה כמובן המטא-פורי: סגידה ל"עגל הזהב" ולתנאי הנוחות והרווחה, שמציעים החיים המערביים לבעלי מומן כמשפחות הורביץ וצימליך.

לפנינו סיפור המתרכז, באופן סמלי וסימפ ומטי, בגורלו של הדור השני, העומד בתווך בין הוריו לילדיו: דור הקשור עדיין בטבורו להוריו ואינו מסוגל עדיין להתקשר כראוי, בדרך בוגרת ומחייבת, לילדיו. כמו ב'תמול שלשום', שם מייצג יצחק קומר את דור העלייה השנייה (השם "יצחק" מעיד על היותו, כמו השני מבין האבות, הדמות ה"חיוורת" יותר, זו שעלי-לותיה אינן הרואיות ומרתקות כשל קודמיה וכשל ממשיתה). לפנינו סיפור נישואיהם של שני בנים יחידים, דור שני לעושר, ילדים מפונקים שאינם מסוגלים להכפיל או לשכפל את הישגי הוריהם, אלא להסיגם לאחור בלבד. ומאחר שלפנינו סיפור של "דור שני", החצוי בין העולמות, הסיפור רצוף רמזים לחלוקה דואליסטית לשני חלקים שווי-ערך ולסיפורי כפילים.⁶¹ גם השיבוש שבזיווג הוא שיבוש מדור שני: הירשל יכול היה לתקן את המעוות, ולשאת את בלומה בת מירל לאשה, אך הוריו מנעו ממנו לעשות כן. אילולא עמדו בדרכו, ניתן לו לקרב "תורה" ל"סחורה" ולהחיש את "התיקון", אך הוריו הנציחו בלא-יודעין את השיבוש: עוד דור ירוד ומנוון בא לעולם, ומרחיק משבוש את הגאולה.

תחושה זו של אבדן-כיוונים, האופפת את הקורא והפרשן מכל עבר, היא בכואה למתרחש ברומאן ובנפש גיבוריו. היא מקבילה, למשל, למתרחש בלבו של הירשל הנבוך, הנקרע בין אהובתו, שהיא לו כנפש תאומה, לבין אשתו ואם בניו. היא אף מקבילה למתרחש בלכם של בלומה ושל כל בני דורה ובני מעמדה, ששאלת "לאן?" מרחפת מעל כל צעדיהם, והם פוסחים על הסעיפים: האם עליהם להפנות את פניהם למזרח או למערב, לציונות או לסוציאליזם הבינלאומי, למקורות העבריים הקדומים או לתרבות האירופית המתקדמת. תחושה זו של אבדן-כיוונים ושל מבוכה היא, בין השאר, בכואה מוקטנת למצב הכאוטי, שבו היתה נתונה אז האומה כולה בתקופה המתוארת כאן – תקופת הקונגרסים הציוניים הראשונים ("על פרשת דרכים"). מבוכה זו משתקפת כאן – מעשה בכואה שבתוך בכואה – בתיאורו של קלוב הציונים, שחבריו באים אליו לשם ציונות או למטרות חברתיות גרידא, ושאליו מגיע הירשל מתוך מוטיבציה בלתי-ברורה, המתנסחת כאן בלשון אחר-העמית מובהקת: "וכי שמץ פסול מצא בציונות או בעושיה, או שלא נתן לבו על צרת האומה, או שנתן לבו ואמר לא זה הדרך" (פרק 3).

מבוכתם של הקורא בטקסט העגנוני ושל הירשל גיבורו היא אף בכואה

מוקטנת למבוכתה של האנושות כולה בעת ההיא: עלילת 'סיפור פשוט' מתרחשת סביב 1900, בתקופה שהיא "קו התפר" בין העולם המלוכני (העומד כאן עדיין בסימן סדרה של הקיסרות ההבסבורגית, שאפילו הבורגנות היהודית המתגוררת בגבולותיה נחלקת לפיהם עדיין ל"אדונים" ול"משרתים"), לבין העולם הסוציאלי-דמוקרטי, שרעיונותיו התחילו כבר אז לנשב באווירה של כל עיר ועיר, ועתידים היו לקבל את ביטויים המובח-הק בתוך כמה שנים, עם פרוץ המלחמה והמהפכה. למרות שמשתקף כאן מצב של דיסאוריינטציה, ואולי דווקא משום כך, לפנינו סיפור של מצבים השקולים ללא הכרעה. כאמור, אין לטעות ולראות באיזון שלפנינו מצב הרמוני וסימטרי, השואף להנצחת הסדרים ה"ישנים" וה"טובים", אלא איזון זמני ומדומה, מצב תיקו של טרם התפוררות, שלוהה שלפני הרעש הגדול.

מצבי התיקו המתוארים כאן אינם מעידים אפוא על שלוה אמיתית ובת-קיימא. לפנינו, תיאור השקט שלפני הסערה, ושלוותם של הורי הירשל ותאוותם לממון ולרכוש (צירל אינה מסתפקת בנדוניה של מינה, אלא כבר סופרת בדמיונה את הירושה הגדולה, שעתידיה ליפול בחלקם של כלתה ושל בנה) עומדת בניגוד אירוני לאירועים שניסרו בחלל העולם בזמן חיבורה של היצירה. בשנות השלושים ברחו יהודים מברלין ומווינה מפתח המשטר הנאצי המתעצם, והיו לפליטים חסרי-יכול בתל-אביב ובכרכי הים. חנוונים עשירים כברוך-מאיר הורביץ ובעלי-אחוזה כגדליה צימליך עשויים היו למצוא עצמם לפתע חסרי קורת-גג, וכל ערמתם ובינתם הייתה כלא הייתה. הדובר כאירון תס-מיתמם מתאר את עולמם והוא עדיין שלם ויפה, כפרי בשל ומלא-עסיס, שסימני ריקבון טרם נתגלו לעין. בנקודת ההווה של עלילת 'סיפור פשוט', עדיין ניצבת היהדות על סף העולם החדש עם מושגי השיוויון שלו, כמאה שנה לאחר שנסדקו חומות הגטו והושגה האמנציפציה, והיא נמשכת אל העולם האוניברסלי, ואף נטמעת בו לשיעור-רין. לפנינו סיפורה הפשוט והלא-פשוט כאחד של העיר הגאליציאית הקטנה של טרם המשבר, שחנוניה היהודים עדיין סופרים בסיפוק ובנחת את דיניהם ובטוחים ששפר חלקם בכל העולמות. מאחורי כתפיהם, מציץ המחבר האירוני, ומרמו לקוראיו כי "לא לעולם חוסן".⁶² שיגעונו של הירשל, בן-החנוונים, המבוסס והרופף כאחת, שזעזועי עולמו נבלמים שוב ושוב ברכותם של כרי הנוצות וכסתות הפוך, המקיפה אותו ומגוננת עליו מכל עבר, הוא בקע ראשון בשלוהה המדומה הזו, שמקורה בביטחונות הכלכליים המוצקים, שעתידיים היו להתגלות בתוך שלושים-ארבעים שנה בצל עובר וכמוץ לפני רוח.

1. במאמר 'מבית לפשטות' (1936), נשמעה לראשונה הטענה שכבותרת הרומאן 'סיפור פשוט' יש משום הכרה והתגרות. ראה: ד' סזן 'על ש"י עגנון', מהר' מורחבת (תשל"ט), עמ' 32.
2. פירוש זה שמעתי מפי מורי ורבי, הפרופסור דוב סזן.
3. מלכה שקד (1990), "מרחב זמן", בתוך: 'חוליות ושרשרת', עמ' 28-31.
4. מלכה שקד, "בסימן הרחבות", שם, עמ' 20-23.
5. ג' שקד "כת המלך וסעודת האם" (1966). כונס בספרו 'אמנות הסיפור של עגנון' (1973), עמ' 197-227.
6. אחד הפראדוקסים השולטים ביצירה הוא שבלומה המשרתת חופשית מהירשל בן-האדונים: היא ענייה ועלומה עשיר, היא כלואה בבית ונשמתה משוטטת בעולם הרמיון, היא משרתת ונשמתה בת-חורין. בראש פרק 8 נאמר מטעמו של המספר הכל-יודע: "אמרה בלומה בלבה, וכי בשביל שהירשל משוך אחרי אמו צריכה אני להתיי-אש. אם ידיו אסורות אני בת חורין". גם מוטיבים אחרים ברומאן מקבלים עיצוב ייחודי, שונה מן המקובל. כך, למשל, ה"משולש" הרומאנטי, שבו בלומה היא אחת הצלעות, אינו ממשי כלל וכלל, וכל כולו ערטילאי ומתרחש בתוך נפשו של הירשל. בלומה אינה נוטלת בו כל חלק פעיל, ולמעשה גם טרם בואה של מינה לא עודדה קשר פיזי בינה לבין בן-אדוניה ובן-קרוביה. גם עזיבתה של בלומה את בית הורביץ פנים רבות לה, והיא נקשרת גם לרעיונות הסוציאליזם שהנצו בעיר שבוש, שהרי צירל לא קצבה למשרתיה משכורת של קבע, ובלומה מתחילה אף להתקרב לדוקטור קנאבינהוט, נושא הדגל הסוציאליסטי.
7. ראוי להוסיף בעניין זה מעט דברי-הבהרה על היחס שבין מועד חיבורו של הרומאן לבין זמן-הסיפור שלו: אגדותיהם של סופרי "דור התחייה", שבחלקן נוצרו עקב קריא-תו הפרוגרמטית של פרישמן להעניק לילדי ישראל אגדות בשפה העברית, נתחברו ברובן בתקופת התרחשותו של הסיפור שלפנינו, דהיינו בתקופת ההכנות לקונגרסים הציוניים הראשונים ובעת התבססותם של הלכידוח סוציאליסטיים ברחוב היהודי. משמע, בעת חיבורו של 'סיפור פשוט', כשנות השלושים המוקדמות, החזיר למעשה עגנון את הגלגל כשלושים שנה לאחור, הן מבחינת זירת-ההתרחשות (עיר גאליצאית ב"מפנה המאה", שבה אך החלו להופיע ראשוני הבקיעים, שעתידים היו להתרחב ולהביא להתפוררות הגדולה, ושבה ניתן לחשוף את השורשים לתופעות שהתרחשו בה בשנות השלושים, בחינת "השקט שלפני הסערה"), והן מבחינת הסגנון (חיקוי הסגנון הסיפורי האופייני לספרי-מעשיות מראשית המאה). אולם, לאמתו של דבר, האגדות והמעשיות מ"מפנה המאה", בסגנון הפשוט והנאיבי, עיצבו, בעיקרו של דבר, לא את תקופת היכתבן, כי אם עולם ישן-נושן, על ערכיו התמימים והשלמים ועל סדריו החברתיים המוצקים, שמקדמת דנא. אגב, את שנות ההתרחשות ניתן לזהות בדיוק נמרץ, לא רק לערך, לפי אזכורם של סממני אקטואליה מפורשים: שמות עיתונים, אגודות ציוניות, מפלגות סוציאליסטיות חדשות וכדומה. כך, למשל, נזכרים בפרק 16 שמות העיתונים, שבהם נא נתפרסמו שיריו של הדרד משולם.
8. אכן, יוסף (1968). "הדיבור הסמוי: מושג כתורת הפרוזה וגילוייו בסיפורת העברית", 'הספרות', 1/א, אביב תשכ"ח, עמ' 140-152; גולומב, הרי (1968). "הריבור המשולב - טכניקה מרכזית בפרוזה של עגנון", שם, א/2, קיץ תשכ"ח, עמ' 251-262.
9. ד' סזן, 'על ש"י עגנון', עמ' 32.
10. על מוטיבים רומאנטיים ב'סיפור פשוט', ראה: שקד (הע' 5 לעיל), עמ' 216-221.

11. 'בן המלך והעני', על-פי מרק טוויין, וארשה, הרצאת 'תושיה' לנערים (תרג"ח), 164 עמ'. הסיפור, שיהודה גרובסקי-גור תרגמו מרוסית, קוצר עד לכדי מחצית היקפו. הוא נתפרסם בהמשכים, בחמש חוברות עוקבות של ביבליותיקה לנערים של 'תושיה' ונחמ"ב על ילדי ה"חרד". לרברי זלמן שניאור, "אבות יראי-שמים היו תופסים לנערי ה'חרד' כשהם יושבים על גבי 'בן המלך והעני' של מרק טוויין [...] מתורגם לעברית נאה" ('פנדי הגיבור', ג' פרק א). ראה: אוריאל אופק, 'ספרות הילדים העברית: ההתחלה', מפעלים אוניברסיטאיים ומכון פורטר, 1979, עמ' 333, 413.
12. מאמרו של ד' סדן (תשכ"ח) הוא הרחבה של מכתב, שכתב המבקר לסופר סמך לפרסום היצירה. סדן הוא, כמדומה, המבקר הראשון שהגיב על 'סיפור פשוט' (ראה: סדן, 1935), שכן היה הוא הראשון שנודמן לו להציץ אל בית-היוצר ולהכיר חלקים מן היצירה, בטרם הושלמה. בזמן שערך סדן את המוסף לספרות של 'דבר', פרסם שם עגנון סיפור בשם 'בסוכה' ('דבר', מוסף לשבתות ולמועדים, י"ד בתשרי תרצ"ה, 23.9.1934), וכבר אז נוצרו קשרים בין המחבר למבקר.
13. אפשר להשוות את תיאורי הארוחות ב'בית בודנברוק' וב'סיפור פשוט', וכן את תיאור חלוקת-הבית של טוני ואת תיאור כתונת הלילה של מינה, שנרכשה בעצתה של סופיה גילדהורן המנוסה. הריאולוג בפרק 28, שבו מפיקה צירל תועלת משתיקתה ומברבנותם של מחותניה, בנייהווג צימליך, מעוצבת ברוח השיחה בפתח 'בית בודנברוק', שבה גרינליך הסותר מפיק תועלת משתיקתו, וזוכה בטוני ובנדוניה גבוהה מן הצפוי. מכל מקום, הסיפור הפשוט שבתוך 'סיפור פשוט' ('פשוט' תרתי-משמע: אותם פרקים הנראים בבאליים ומרבים בפרטים טריוויאליים, המרחיבים את הסיפור וגורמים להתפשטותו) עשוי להיראות בעיניו של פרשן אידיאלי כאמתלה לפיתוחם של כמה וכמה רעיונות מופשטים-ערטילאיים, מצומצמים אך מלאי תוכן, שהם מאושיותיה של החשיבה היהודית והמערבית, רעיונות פילוסופיים שהם היפוכם של היסוד "הפשוט" – של קמת הפרטים הקונקרטיים והיומיומיים, שבמישור הגלוי.
14. על יסוד הצירוף האבוקטיבי "מבית לפרוכת" משרת ביאליק ('הברכה'), שתלי תלים של דרשות נחלו בו, בשל עיקום המקראות וסירוסו של הפסוק המקראי.
15. זוהר, ח"א קעב, ע"א-ע"ב; וראה: תשבי, ישעיהו (תש"ז). 'משנת זוהר', עמ' רל"ג. ראה גם: לחובר, פ' (1951). "בשער המגדל", בתוך: 'על גבול הישן והחדש', ירוש"ל: מוסד ביאליק, עמ' 40-60.
16. עגנון אף רומז כאן, כמדומה, לסיפור-האהבה הבין-מעמדי של ביאליק 'מאחורי הגר', אלא שסיכך את הקונפליקט ועשאו מורכב פי כמה, שכן הפער בין הירשל לאהובת-לבו אינו כה גדול ובלתי ניתן לגישור כבסיפורו של ביאליק (שבו מארינקה היא אסופית ממזרה, גייה ורועת חורים). בטרוניה ראוותנית של מתעשרת-חדשה, המכירה בערך עצמה ובערך ממונה, קובלת ברטה צימליך לפני מחותנתה צירל: "כלום בתי שלי נולדה אחורי הגדר חס ושלום".
17. הגישה הרומנטית הולידה שתי מגמות-משנה, הפוכות זו לזו במהותן: האחת, הקצינה את הלכי-הרות הדמוקרטיים, שנתלו לתגועות המהפכניות, וקשרה כחריס לאדם הפשוט, המבכר "ארוחת ירק" על פני "שור אבוס". מגמה זו ערכה אידיאליזציה גמורה של הטיפוס העממי, תמים הדרך והאמונה. אם איתרע מזלו של אדם ונולד בן למעמד חברתי או כלכלי נחות, גרסו חסידיה של תפיסה זו אין זאת אומרת שגורלו המר נחרץ לנצח. ובמלים אחרות: אין לה לחברה לראות בבן-העניים טיפוס וולגרי ופלכאי, כשם שאל לה לייחס לבן-העשירים תכונות נאצלות; נהפוך הוא, האצילות האמיתית והמידות הטובות האמיתיות מתגלות דווקא אצל דלי העם. בספרות העברית ניכרת מגמה זו בסיפורת ה"נטורליסטית" של בעלי "המהלך החדש" (ביצירתם הסיפור רית של בן-אביגדור, גויאד, בריינין ואחרים, שהרבחה לתאר את השלווה השוררת

- במשכנות דלים). המגמה השנייה, שניכרה בעיקר ברוסיה ונולדה מתוך הלכידורח פחיי טיכיסטיים, אך גם מצאה ביטוי בשאר הספרויות, קמה כתגובת-נגד לאידיאליזציה מופרזת של האדם הפשוט, ולהצגתו הפשטנית כמי שחי כביכול חיים שלווים ותמימים בחיק הטבע או ברובע דלת העם. היא אף התקוממה נגד הצגתו כמי שמגלה – חרף רישו – תכונות תרומיות, ואף נגד תפיסתו הכמרו-נצורתית כתמיס-דרך וירא-שמים, שעתידי לקבל את גמולו בעולם הבא. מגמה זו ניכרת ביצירות אנטי-רומנטיות רבות שנתחברו בספרות העולם סביב מלחמת העולם הראשונה. בספרות העברית היא ניכרת בסיפוריהם האנטי-רומאנטיים של ג' שופמן ('אדם בארץ'), א"נ גנסין ('בגנים') ו"ח ברנר ('שנה אחת') ובעוד כיוצא באלה יצירות, שהדגישו את הדיסהרמוני שבתוך הטבע ההרמוני-כביכול, או שהציגו את העוני ואת הפשטות ככל סיאובם וכיעורם.
18. בפרק 5 מעיר המספר באירוניה: "הירשל ודאי לא נשתנה. חותמם של בעלי בתים טובים לא במהרה מתמחק..." , כאלו מצד שני הוריו של הירשל הוא בן אדונים מדורי דורות, והרי מצד אביו הוא בן משרת שעלה לגדולה. בני הווג הורביץ הם לא רק עירוניים, כי אם גם יהודים, וככאלה הם רחוקים מן הטבע כפל-כפליים מאיש הטרקלין האורבני. אין הם יושבים תחת גפנם ותאנתם, כי אם יושבים לעת-ערב בחנותם וסופי-רים מתוך קורת-רוח את הפדיון היומי, וריחם של פירות מיובשים, כבואה מצומקת של ה"טבע", עולה באפס: "כאותה שעזה אתה יושב עם צירל אשתך בחנותך וריח תאנים וצימוקים וקינמון בא אליך. כבואה דכבואה של שמש אחרת נשתיירה בפרות אלו [...] שמה בת קול של נשיקה שנשק רועה את ארוסתו תחת התאנה שמעו והיטו אוזניהם" (המלים האחרונות כמובאה שלעיל אף עשויות לרמוז לכך, שסיפור אהבתו הבינ-מעמדית של בנם למשרתת-הבית הוא הד רחוק לפסטורלות של משכבר הימים). במקביל, גם חיים נאכט, אביה של בלומה, נתרחק מן הטבע, אך בדרך אחרת: הוא נשתקע, מתוך רוחניות יתרה, בצדם הלא-מעשי של הספרים, ונשתכחו ממנו ה"חיים" והמונם, לרבות אשתו החולה ובתו (וזאת לעומת בלומה, בעלת הלכידורח הפחייטיבי-סטיים, המחפשת בספרים תקנה ל"חיים"). כל הפולמוסים ההיסטוריוסופיים על מהות האומה ודרכי תקנתה, מתקופת ההשכלה ועד לתקופת התחייה, מוצאים כאן את הדיהם.
19. במונחים דריוניים וניטשיאניים, הירשל הוא חית-קרבן, המובלת למזבח באלם-שפתיים, ולא חית-טרף, החושפת מלתעות וציפורניים: הוא מקבל את הדין, ואינו מורד ב"ממסד" התברתי, העומד כחיץ בינו לבין אהובתו, ומרכיב ראש כצבי ניצוד המובל לטבח (כבואם לבית המתותגים, מתבדחים הוריו, בהסירם את פרוותיהם, בחידוד: "דובים שכאו צבי הביאו ככפותיהם", פרק 12).
20. צירל לא נקבה בשכרה של בלומה, לכאורה מתוך מחשבה שיום אחד תתחתן קרובתה הצעירה, והם ישאו במצוות הכנסת-כלה ובכך יגמלו לה על שנות שירותה. אך יום הפיצי אינו מגיע כלל, כך מתברר בהמשך, ולמעשה בלומה בת-העניים יוצאת "קרחת מכאן ומכאן", ולעומתה, צירל העשירה יוצאת נשכרת מן ההסדר. והשווה את גורלה של בלומה לגורל המשרתת הזקנה, שעזבה את בית הורביץ, ונטלה את שכר ארבעים שנות עבודתה, בתואנה שבעלה האובד נמצא. מאליה עולה המחשבה, שאילו נותרה משרתת נאמנה זו בשירותה של צירל, אפשר שהייתה מוציאה בכיתה את ימיה ללא כל שכר ופיצוי.
21. הגנאלוגיה של משפחה ענפה זו, שמוצאה מפראג ובניה ישבו בערי גאליציה, נקבעה בספרו של ח"ד פרייברג 'תולדות משפחת הורביץ' (תרפ"ח); וראה: 'האנציקלופדיה העברית', ערך "הורביץ". ייתכן שגם פרט אוטוביוגרפי מרומז כלול כאן: משפחת הורביץ, שהתרכזה בגבולות האימפריה האוסטרו-הונגרית, הוציאה מקרבה גם את קרל מרקס, שאת תורתו מגשימים כאן גציל שטיין וד' קנאבינהוט. והרי אשת הסופר,

אסתר עגנון, היא בת למשפחת מרקס. ואגב, רבות מהמשפחות הנוטלות חלק בדראמה החברתית של 'סיפור פשוט' (הורביץ, צימליך, גילדנהורן, שטיין, קורץ) נושאות שם, המסתיים ב"אות פשוטה" ("אות פשוטה" היא אחת מן האותיות ד ך ן ו פ ץ. הבאות בסוף מלה, להבדיל מן האותיות כ נ פ צ שהן אותיות "כפופות" – בראש המלה ובאמצעה. והרי לנו משמע נוסף של התואר "פשוט").

22. יחסיותם של הערכים מתבטאת, בין השאר, בתחום הלשון: הביטויים "לפשוט יד"

ו"לפשוט רגל", המצביעים בדרך-כלל על התרוששות וירידה מנכסים, משמשים כאן גם במשמעות הפוכה: העשירים פושטים יד כדי לתת ולהעניק (צירל פושטת יד למחותנה, בסוף פרק 9, ומינה פושטת יד, כדי לתת לבעלה כקבוק של מי קולון, בפרק 26); ובתמונה מתואר צעיר מטורזן, בעל צילינדר ומקל הליכה, הפושט רגלו כדי לצאת לטיול (פרק 21). הטקסט רצוף מתחילתו ועד סופו צירופים רבים, המכילים את השורש פש"ט בריבוי משמעי.

23. בעניין השירוף היא מעמידה פני מתייעצת עם ברוך מאיר, ולמעשה אין היא אלא כופה עליו את דעותיה המוצקות, שנקבעו זה מכבר. הד למעשה ערומי זה נמצא בטקסט ההיכרות של הירשל ומינה, שעה שהחברה נותנת להירשל את התחושה כאילו הוא שהחליט, ולמעשה הדברים נקבעו מראש, בלא כל תלות בדעתו של הירשל.

24. שקד (1990), עמ' 173-174.

25. ייתכן שצירל באמת התכוונה לגמול יום אחד לבלומה, כפי שגמלה למשרתת הוקנה אחרי ארבעים שנות עבודה (פרק 4), אך ייתכן שגם לא נתכוונה לגמול למשרתת הוקנה, ולולא זו נטלה את שכרה ויצאה למרחקים, לא היתה מקבלת שכר לעולם. התירוצים שצירל מתרצת את העסקתה הנצלנית של בלומה אף מתגלים כתירוצים מפוקפקים למדי. לדוגמה: בלומה היא, בעיני מעבדתה, כשוליה הלומד מלאכה ואינו מקבל שכר ("הרי מימיה לא שירתה אחרים"). לפנינו תירוץ בלבד, שבא-ידיהבנה תמימה או בהיתממות מניפולטיבית יסודי, שהרי בלומה שירתה את אמה החולה, ונתגלתה כבקיאה בכל מלאכות הבית.

26. על תפקידה האקספרסיבי של השתיקה בריאלוגים של עגנון בכלל, וביסיפור פשוט' בפרט, עמד בהרחבה דב לנדאו (1988), עמ' 168-174. לעתים השתיקה היא תחבולת סוחרים, כמו אצל צירל, ולעתים היא זעקת שבר נאלמה, כמו אצל בלומה.

27. בפרק 8 נזכר הירשל באירוע מילדותו, שקבע את קרבתו היתרה לאמו (חבר בגד בו, ואמו החליקה על ראשו והיתה עבורו מפלט מרוע החיים). בסוף פרק 11 מתוארת העיר שבוש, אף היא סמל נשיאימהי: "כח יש באוויר שאין בו ממש להחזיק את ילידי שבוש בשבוש, כל שכן כרו וקטת שיש בהם ממש. הרי שהירשל נתן לבו לברוח משבוש, כיוון שמוניח ראשו על כרו ומתכסה בכסתו מיד הוא יודע שלא יזוז משבוש". לכאורה, ניתן לקבוע כי הירשל לא התבגר, אך בפרק 5 מתואר שלב-ביניים, שבו "נתבצרו רגליו" של הירשל ונעשה סותר ובעל-בית לכל דבר. אולם, סמני הרגרסיה אינם מאחרים לבוא, עם הרחקתו מבלומה ושידוכו הכפוי והמאולץ למינה. הירשל עשוי היה להפוך לגבר, אך אמו דאגה להחזירו לילדותו המגוננת ולמנוע את התבגרותו המלאה.

28. הנוצות, שהן גם נוצות בעל-הכנף למיניהם וגם מטאפורה למלבושים וליתר סממני המעמד הראוותניים, משמשות ברומאן שלפנינו כסמל רב-אנפין.

29. על השיבושים והטעויות המרובות עמד בהרחבה "אבן (1968), בסעיף "רומאן של טעויות", עמ' 408-410.

30. על בלומה נאמר כי שירתה בכית הורביץ "חציה בתורת משרתת וחציה בתורת קרובה" (סוף פרק 3). במקביל, נאמר על גציל שטיין: "כפולה הייתה עבורו של גציל בתנות ועם חבריו, שאם יתשל בתנות יעלה עליו חמתם של בעליו והלוא בלומה קרובתם.

- ואם יתרשל בחוץ האגודה מה תהא עליה" (פרק 22). למעשה, השניים קרזים מכאן ומכאן: אין הם יכולים ליהנות מהנאותיהם הקלות של משרתים, אף אינם יכולים ליהנות מן היתרונות של עובדים בכירים המקורבים לבעל-הבית. כלומה, מצבה לכאור זה טוב משל משרתת רגילה: אין מעמיסים עליה את העבודות הגסות והפשטות, ברוך מאיר מביא לה ממסעותיו מתנות קטנות כלקרובת-משפחה. למעשה, קרבת המשפחה מעמיסה על כלומה חובה כפולה ומכופלת. אין היא יכולה ליהנות אפילו מיתרונותיו הקלים של מעמד המשרתות, ובימי החופש של המשרתים היא נשאת בבית כדי לשמור עליו. על הגבול שבין העולם הישן לעולם החדש, ובסוף תקופת ה"ארונים" וה"משרתים", עגנון מעלה, באופן סימפטומטי, את סוגית "מי שחציו עבד וחציו בן חורין" (פסח' פת ע"א, ע"ב; כ"ב יג ע"א), בחינת תופעת כלאיים שבתוך תקופת "בין השמשות".
31. משולם, שמו של בכורו של הירשל, הוא שם רב-משמעי. אם הוא מעיד על שלמות, הרי התינוק משולם הוא פנום-רגליים. אם הוא מעיד על פרעון-חוב, הרי אביו נותר חייב את דמי פריון הבן, שהרי סמוך להולדת בנו היה מאושפז במוסד לחולי רוח. אם הוא מעיד על השכנת שלום, הרי אחיו ה"פשוט" (אחד ממשמעי התואר "פשוט" הוא היפוכו של "בכור") הוא המשכין שלום בין הירשל למינה. יוצא אפוא, שמכל בחינה, השם נושא בחובו משמעות אירונית. על עונשו של מי ששגה בבחירת בת-זוג, העירו חז"ל: "כל הנושא אשה לשם ממון הרוים לו בנים שאינם מהוגנים [...] חרש נכנס וחרדש יצא וממנם אבד" (קיד' ע, ע"א).
32. סופיה היא אשתו של גילדנהורן ("קרן זהב") ובתו של הלר ("מטבע"), אות לערכי עגל-הזהב השולטים בכת-לצים זו, נציגת העולם המודרני והנאור. היוצא מן הכלל בחבורה גרוטסקית זו הוא כביכול מוטישי שיינברד, שהיה מוכן לשכור את רגלו למען אשה. כביכול, לפנינו אדם שרגש האהבה חשוב לגביו מכול (כעין כפילו של הירשל, המוכן לוותר על כספה של מינה למען אהבתו לבלומה). אולם, פרשת-אהבתו המעוררת תת והגרוטסקית, שסופה התאבדות האשה, כלולה כאן לצורך הצבת קונטרסט לסיפורי-האהבה האמיתיים: לפנינו דגם כוזב ומוזיף של אידיאל האהבה, שראוי להתרחק ממנו כמפני האש.
33. את התנהגותה של צירל עם בני-משפחתה ועם משרתיה ניתן לפרש כתשקיף מוקטן של התורות הכלכליות בנות המאה ה-19, ובמיוחד תרונותיה האנוכיות של ההשכלה האוניברסלית (אאודמוניזם, מטריאליזם, אוטיליטריאניזם).
34. באופן פראדוקסלי, כלומה, המשרתת היתומה, חופשייה ומאושרת מהירשל כן-האדון-נים, שידיו כבולות וכל מאוויו כלואים בידי אמו. היא מתירה לדמינה לשוטט בחופשיות בין העולמות, ומשתחררת מרצונה מעול פטרונותה של צירל מעבידתה (וראה, הע' 6 לעיל).
35. כשנה השביעית לשירותו אצל קלינגר יצא בעלה של צירל לחפשי, ונשא את בת אדוניו: "שש שנים ומחצה שימש ברוך מאיר לפני אדוניו" (פרק 2). מניין השנים הוא, פחות או יותר, כשנות עבודתו של עבד עברי, העובר את אדוניו שש שנים, וכשביעית הוא יוצא לחפשי.
36. מלכה שקד (1983) עמדה על אפשרויות נוספות להבנת שיגעונו של הירשל.
37. היצירה שנכתבה בשנות עליית הנאצים והימלטות יהודי גרמניה לארץ-ישראל ולמערב (תוך החזרת הגלגל אל שנות מפנה המאה - שנות התכנסות הקונגרסים הציוניים הראשונים) חדורה תחושה של החמצה ושל ערב שואה. אזכור חנות המלח של פייבוש וינקלר (ששמו מעיד על ניצוץ של אור ההשכלה, שחדר אל חשכת ימיו של מי שנשתבשה דעתו למקרא ספריו של המשכיל שלמה רובין) וכן סיפור מכרות המלח בגאליציה מעלה על הדעת את סיפור גורלן של סדום ועמורה, ערים שוקקת חיים

ומסחר, שנספו ואבדו: "אין אנו יודעים אם המלח בא להזכיר לנו את חטאות סדום שחטאו כמלח וכל ארצה גפירת ומלח או אם בא לנחמנו –" (פרק 29). ככלל, כל הרמזים והסמלים ב'סיפור פשוט' הם דו־ערכיים, ומכילים השתמעויות חיוביות ושליליות בהעלם אחד.

38. את דמותו של הירשל ניתן לאפיין כדמות בלתי־מורכבת, וזאת חרף היותו, כעת ובעבר־נה אחת, דמות "מתפתחת". והרי לנו תופעה טיפולוגית מעניינת ופראדוקסלית, שאינה מצויה כל כך באמנות הסיפור. הסיפורת של המאה ה־20 משופעת בביבורים אנטי־הרואיים, אך אלה מגלים בדרך־כלל עולם פנימי עשיר וסבוך, המפצה על הדלות בעולם המעשים. לעומתם, הירשל הוא צעיר בעל נפש פשוטה ובלתי־מורכבת, ואף שהוא עובר במרוצת העלילה טיפול פסיכותראפי, הפסיכיאטר הוא הנחשף לפנינו, ולא מטופלו.

39. ראה: ד' סדן (1935), מ' עובדיהו (1936), א' קריב (1936), ש' גויטיין (1938), מ"א ז"ק (1938) ועוד.

40. בשנות השלושים, בתקופת פרסומו של 'סיפור פשוט' (1935) זכו שלושה מספרים בפרסי נובל לספרות על רומאנים משפחתיים רחבי יריעה (תומאס מאן על 'בית בודנב־רוק', גאלוורת' על 'הגדה לבית פורסייט', מרטן די גאר על 'בית טיכו'). בשנים אלה, האספקט החברתי־משפחתי עמד במרכז העניין. סדן היה אולי היחיד שהפנה אז את תשומת הלב לצד האלגוריי־הצנטריפטלי של היצירה, אך גם לא משך ידו מן הצד החברתי־הצנטריפוגלי שלה.

41. המאמר כונס בספרו של קורצווייל 'מסות על סיפורי ש"י עגנון' (תשכ"ג). כשתקף שקד את פירושי היצירה במאמרו מ־1966 היה קורצווייל בן־הפלוגתא העיקרי שלו.

42. יוצא דופן מבין הניתוחים בעלי המגמה הפסיכולוגית הוא המוקדם שבהם (כרכיהו, 1941), שהטרים את הגל הפסיכולוגיסטי בחקר 'סיפור פשוט'. מחברו, פסיכולוג ומתרגם של כתבי פרויד לעברית, לא יצא מתוך חקר עגנון אלא מתוך שמצא ביצירה אילוסטרציה מוצלחת לכירור מושגיה של תורת פרויד (ניתוחו של ד"ר אבנר פאלק – אף הוא פסיכולוג, ולא חוקר ספרות – נכתבו בעקבות צפייה בפרשנות תיאטרונת ליצירה ולאחר עיון בכתיבהם של מבקרים וחוקרים בעלי גישה פסיכולוגיסטית).

43. ספרו הצנום של דוד כנעני 'מבית' הוא יוצא מן הכלל המלמד על הכלל. הקו החברתי החל, כמדומה, להתעורר מחדש בשנים האחרונות, בעקבות הלכי רוח נאו־מרקסיסטיים בחקר הספרות באמריקה.

44. להערכת, לפנינו – לאמתו של דבר – הכלאה של שני ז'אנרים, אך לא בדרך של שזירה ושילוב, אלא בדרך של חיבור קונסוקטיבי: פרקיו הראשונים של הספר הם במסורת הרומאן החברתי, ופרקיו האחרונים – במסורת הרומאן הפסיכולוגי. המדובר, כמוכן, בשתי דומיננטות ובשני מרכזי־כובד, ולא בחלוקה סכימטית־בינארית. גם החלק החברתי פתוח, כמוכן, לפרשנות פסיכולוגיסטית, ולהיפך. למבנהו ההיבריד של 'סיפור פשוט' כיוון, כמדומה א' באנד, שהעיר כי החל מפרק 21 משתנה אופיו של הרומאן.

45. יהיה אולי מי שיטען, שנתקפת במאמר זה, שלא כדן, חלקו של הסיפור הפסיכולוגי, אולם הקיפוח־שלאכאורה אינו אלא תוצאה של ניסיון לאון את המצב האנומלי שנשתרר בביקורת ביחס ל'סיפור פשוט', ולחזק את הפן החברתי־משפחתי, שנזנח ונודולז במשך שנים רבות (וזאת מבלי שתשושש חשיבות מעמדו של הפן הפסיכולוגי). את ההשראה למאמרי זה קיבלתי מספרה של מלכה שקד על רומאן המשפחה (1990), עיין ברשימת המקורות שלהלן.

46. ביאליק ב'צפיריים' וב'זהר' ערך הכלאה בין השקפת־העולם הרומנטית לבין השקפת־העולם החסידית שמקדמת דנא, והראה כי את האידיאלים היצריים והספונטיניים, שאותם מוצא כרדיצ'בסקי בתורת ניטשה הרומנטית ושאותם מוצא טשרניחובסקי ביו־

- נות הקמאית, מצויים למכביר בארון הספרים הנושן של "בית אבא":. וראה: ז' שמי (1986), "שירים ופזמונות גם לילדים", תל-אביב: פפירוס, עמ' 108-110.
47. משל ה"הינדיק" (תרגול ההודו), המיוחס לר' נחמן מברצלב, נדפס בספר 'כוכבי אור', עמ' כו-כו. הוא נדפס שוב בספרים רבים, וכיניהם: גרין, א"י (1980), 'בעל היסורים', עמ' 173; מ' אורן וה' היינברג (תשמ"ו), 'מעולמו המיסטי של ר' נחמן מברסלב', עמ' 76.
48. אם נרצה לדייק בתכלית הדיוק: הירשל נותר, לאמתו של דבר, לבוש רק למחצה (שהרי עגנון לעולם אינו שואל מוטיב כנתינתו, ותמיד עורך בסיפור הנרמז איזו טרנס-פורמציה שהיא). ללא כובע, נעליים ושאר מלבושים, כל הנכראים בצלם שווים הם, ואין כביכול חציצה בין הירשל לבלומה, עדות למשאלת-לב נעלמה של הירשל, כן-העשירים המאוהב במשרתת.
49. "פרוסטאק" ידועה כמלת יידיש ממקור סלאבי, שמובנה "איש פשוט", שממנה נתגלגלו מלות הסלנג "פרושט" ו"פושטק". בספרי ברסלב מופיעים המושגים "פשיטות" ו"בחינת פרוסטק" כמושגים הקשורים זה לזה. וראה: ע' רפפורט אלברט (הע' 50, להלן), עמ' ד, כו הע' 3.
50. על מושג ה"פשיטות" נכתבו דברי מחקר רבים. דיון ממצה בסוגיה מצוי במחקרה של עדה רפפורט אלברט "קטגוריות 'פשיטות' ו'איני יודע' של ר' נחמן מברסלב", עין חר"ה: חכמה, דעה, היסטוריה (מחקרים בתולדות עם ישראל והגותו, מוגשים להרב פרופסור שמעון צבי אלכסנדר אלטמן למלאת לו 70 שנה), אוניברסיטת אלכמה, תשל"ט, עמ' ד-לג.
51. באופן אירוני, אך גם הגיוני ומוכן מאליו, טיפולו של ה"ד"ר לנגוס אינו מביא את הירשל למצב של חוסן ובריאות, כי אם מחזירו למצבו הקודם, שממנו יצא: לשפיות-על-תנאי, שהתפוררות אורכת לה מאחורי הכותל.
52. כבר הצדיקים המליצו לחסידיהם לשוח בשדה וביער, להתנוד מהנאות רבות ולהתנסות בצומות, לייחס חשיבות לתפילתו האינדיווידואלית של האדם הפשוט, שאינו יודע לשאת תפילה בציבור ועוד כיוצא באלה רעיונות פרה-רומאנטיים.
53. ההבדל בין אהבתו התמימה והכנה של הירשל לבין אהבתו הסנסציונית של שיינברד, המזכירה ת ערכיהם הכוזבים והמזוייפים של ספרי "שנו" וזלים, הוא - כמובן מסוים - כהבדל ין הסוציאליזם האוטנטי של בלומה המשרתת לבין הסאלון-סוציאליזם המתפייף של ד"ר קנאבינהוט, הנושא בת-עשירים כדי שיוכל להתפנות למלחמת המעמדות. עגנון מעמיד כאן נגד כל תופעה נאיבית ואוטנטית את חיקייה הסאלוני המזויף, העושה שימוש בערכים יפים ומקודשים למטרות שיווק ויחסי-ציבור.
54. כפילו הניגודי של ה"ד"ר לנגוס הוא עקביה מול, שאל ביתו עקרה כלומה בעובה את בית הורביץ. עקביה מול הוא בן למשפחה וינאית עשירה, שעוב את הכרך הגדול וקשר את גורלו עם תרצה, עם העברית ועם ערכי "ישראל סכא" של רחוב היהודים הפרובינציאלי.
55. ראה הסעיף "אובדן כיוונים רגשי" במאמרו של ר' צור "סיפור של עגנון כסיפור - עיון ב'עידו ועינם', בתוך 'תעודה' ה (מחקרים בספרות עברית), אוניברסיטת תל-אביב: מפעלים אוניברסיטאיים (תשמ"ו), עמ' 258-262.
56. עם בואה לשבוש, מתגוררת כלומה לראשונה בבית בן קומות, כעין סמל לעליית-מה מן הדיוטה התחתונה. גם ההיפך הוא הנכון, כלומה באה מבין יריעותיו של "אוהל התורה", ומבחינה זו עולה היא על הירשל, שנטש את הלימוד בשלבי המוקדמים, והתליף "תורה" ב"סחורה".
57. על השיבושים הצביע יפה י' אבן: שיחתו של הירשל עם מינה מתפרשת כשיחת-חיזור ין, עייפותו בחנות מתפרשת כתוצאה של לילות החשק שהוא מבלה כביכול בחברת

אשתו הצעירה, וראוי להזכיר גם, בהקשר זה, את השיבוש שבטקס הנישואין: "נר שכבה תחת החופה סימן רע לזוג. ברם המחותרים לא הרגישו בדבר. והירשל לא נחש לעצמו כלום." (פרק 16).

58 כולטת התנהגותו המגוחכת בעת הארוחה, שעה שהוא חושש פן יחסר ליום המחר, ולמעשה, צימליך המגוחך – חששותיו חששות אמת הם. הוא ממלא בעלילה את תפקיד ה"שוטה" מן המחזה הקלאסי, האומר דברי הבל מגוחכים, המתבררים כאמת צרופה.

59 כך מתנך הוא גם את בנו. לאתו שהירשל ממיר "תורה" ב"סחורה", נאמר עליו: "נתחלף לו בית המדרש בחנות. לבטוף לא ראוהו כתלי בית המדרש אלא בשבת ויום טוב ובימים שאומרים בהם חצי הלל" (פרק 3).

60 גם העלילה הולכת בדרך מישור, ואינה מושכת אל הקצוות ואל השוליים; אין בה מפנים מרעישים, ואפילו מצבי הגבול הקיצוניים (ההתאהבות עד כלות הנפש ועד שיגעון הדורש התערבות של פסיכותרפיסט) מתוארים באיפוק ובעמימות, ומותרים את הקורא ואת הפרשן באי־ודאות לגבי מהותם. מלכה שקר: 'האם היה הירשל משוגע?'

61 סבסטיאן מונטאג (יום ב'); הליכתם של אנשי שבוש, האוחזים עדיין ביהדות, אך לא בלב שלם, לבית־הכנסת בימים שני וחמישי; הליכתו של ברוך־מאיר לבית־הכנסת בימים שבהם אומרים "חצי הלל"; נישואיו ה"כיאסטיים" של ברוך מאיר לצירל ולא למירל, והתאהבותו של בנו בכתה של המיועדת לאביו, שהיא לו כנפש תאומה; הירשל המתחיל להתאושש עם הולדת בנו השני ("פשוט" הוא בין היתר תארו של בן, שאינו בכור), שלו נתונה אהבתו, תוך שהוא פוסת על בנו הבכור הפיסח, ועוד כהנה וכהנה.

62 כאמור, דווקא גדליה צימליך, המגוחך כחששותיו המוגזמים, הנראים כשגעון־רדיפה של מתעשר־זה־מקורב החושש פן יחזור לימי דלותו, מתברר – מנקודת תצפיתו של הקורא של אמצע שנות ה־30 – כחכם האמיתי, שהשכיל לראות בעיני רוחו את הנולד.

- * אבן, יוסף (1969). "הערות אחרות ל'סיפור פשוט' לש"י עגנון". מאזנים, כרך כט, חוב' ו (נובמבר, חשוון תשל"ו), עמ' 400-414.
- אבן, יוסף (1971). "הדילוג בסיפורי ש"י עגנון ודרכי עיצובו", 'הספרות', כרך ג, חוב' 2 (נובמבר), עמ' 281-294.
- אברמוביץ, חיים (1938). "על 'סיפור פשוט'", 'ניב' (ניוירוק), כרך ב' חוב' 3 (פברואר), עמ' 14.
- אורלן, חיים [חתום ת.א.]. (תרצ"ה). "על 'סיפור פשוט'", 'ניב' (ניוירוק, אדר), עמ' 14.
- אלשטיין, יואב (תשל"ו-ו'1). "המנגנים הסומים: גלגולו של מוטיב חסידי ביצירת עגנון", 'ניב המדרשיה', יב, עמ' 208-212.
- אשכולי, אברהם (תשל"ג). "על כפות המנעול, או על מוטיב ההחלקה ב'סיפור פשוט' לש"י עגנון", 'מעלות', ד/4, עמ' 44-51. נדפס שוב בספרו: 'היגיים' (1977), הוצאת מורשת, עמ' 20-33.
- באנד, אברהם-ארנולד (1989). "עגנון מגלה פני פרויד", מאזנים, כרך סב, חוב' 11, פברואר, עמ' 17-21.
- בן-אור (אורינבסקי), אהרן (תשט"ז). 'תולדות הספרות העברית ברורנו', יזרעאל: תל-אביב, עמ' 27-28.
- בן-דב, ניצה (תשמ"ח). "על הפואנטה כאמצעי לחישוף הסמלי בסיפורי עגנון". 'עלי שיח', 25 (קץ), עמ' 151-157.
- בן-דב, ניצה (1991). "האומנם סוף טוב ל'סיפור פשוט'?", 'חלומות ופסיכולוגיה ביצירת עגנון', הוצאת יזמה, מפעלי אגודת הסטודנטים של אוניברסיטת חיפה, עמ' 73-55.
- * בן-דב, ניצה (תשנ"ג). "הכף והאצבעות" (בין טירוף לשירה ב'סיפור פשוט' לעגנון), 'עלי שיח', 31-32 (סתיו 1992), עמ' 103-122.
- בן-דב, ניצה (1994). "האם בלומה פריגדיית (בחינה טקסטואלית צמודה של טענה זו בספרו של עמוס עוז 'שתיקת השמים')", 'עלי שיח', 34, קץ, עמ' 43-50.
- ברזל, אלכסנדר (1974). "בין שני שעונים", 'עלי שיח' (יוני, סיון תשל"ד), עמ' 78-95. נדפס שוב בספרו 'משמעות וצורה' (1976). תל-אביב: צ'ריקובר, עמ' 63-83.
- ברזל, הלל (1977). "לבעית הפרשנות של היצירה הפסיכולוגית אנאליטית", 'ידיעות אחרונות', 1 באפריל.
- ברזל, הלל (1982). "בשער הילקוט", בתוך: 'מבחר מאמרים על יצירתו של ש"י עגנון', תל-אביב: עם-עובד, עמ' 7-168 (על 'סיפור פשוט', עמ' 54-58).
- ברכיהו מרדכי (1944). 'הגיבור של 'סיפור פשוט' לאור הפסיכואנליזה'. בתוך ספרו: 'תורת פרויד', עמ' 12-14. מהד' 2 (1957), עמ' 28-30.
- גויטיין, שלמה (1938). "על 'סיפור פשוט'", 'הארץ', 12 באוגוסט, ט"ו באב תרצ"ח.
- גינסר, פנחס (1969). "מתנות של חתונה", 'קול העם', 20 ביוני.
- גרסיאל, מ' (תשל"א). "שיבוש מעגלי הנישואים בספרות של עגנון", 'ניב המדרשיה' (אביב-קץ), עמ' 315-325.
- דובשני, מנשה (1963). 'שיעורים בספרות עברית וכללית לבתי-ספר על-יסודיים', ד, יבנה, תל-אביב, עמ' 169-176.
- הלקין, שמעון (1969). 'דרכים וצדי דרכים בספרות', כרך ב, עמ' 186-187, 212.
- הראל-פיש, א' (1974). "המספר כחולם בכתבי עגנון: עיון השוואתי", 'ביקורת ופרש-

- נות', כרך 4-5 (מארס), עמ' 5-10.
- זרנגסקי (ז'ק), מ"א (תרצ"ו). "עולם התחנות", 'הבקר', י"ד ניסן, י"ח ניסן.
- זרנגסקי (ז'ק), מ"א (1938). "בין קחדש לחול", 'מאזנים', ו' א' עמ' 106-107.
- ח.א. (תרצ"ח). ראה אורלן, חיים.
- חקק, לב (תשל"ט). "מוטיב התרגול ב'סיפור פשוט' לשיי עגנון", 'הספרות', 3/4, עמ' 713-725.
- טוכנר, משולם (1958). "בבית היוצר", 'הארץ', 1 באוגוסט. ראה גם בספרו של הנ"ל 'פשוט עגנון', הוצאת אגודת הסופרים, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 224-225.
- יהושע, א"ב (1980). ההתרה ב'סיפור פשוט', 'מעריב', 20 במאי; "העלילה ופשרה", שם, 23 במאי; "השיגעון וההחלמה", שם, 30 במאי.
- * יהושע, א"ב (תשמ"א). "נקודת התרה בעלילה כמפתח לפירוש היצירה", 'עלי שיח', 11-10, ניסן, עמ' 74-88.
- כץ, שרה (תשל"ל). "הערות להערות אחדות לסיפור פשוט' לשיי עגנון", 'מאזנים', כרך לו, חוב' ד' אדר א', עמ' 342-343.
- לבנת, פ' (1976). "השתקפות התקופה מתוך 'בנערינו ובקנינו' ו'סיפור פשוט' לשיי עגנון", 'מעלות' (אוקטובר), עמ' 47-51.
- לי, רנה (תשנ"ד). "דמות הצמחוני ונטיות צמחוניות ב'סיפור פשוט', בתוך: עגנון והצמחונות: עיונים ביצירותיו של שיי עגנון מן ההיבט הצמחוני. רשפים, תל-אביב, עמ' 38-50.
- לנדאו, דב (1966). "הדיאלוג בסיפורי עגנון" הערות ל'סיפור פשוט' ו'אורח נטה ללון'. 'מאזנים', כרך כז, חוב' א (דצמבר, כסלו תשכ"ז), עמ' 20-26.
- לנדאו, דב (תשכ"ז). "למהות השתיקה של גיבורי עגנון" (לפי 'סיפור פשוט' ו'אורח נטה ללון'), 'התינוך', כרך ל"ט, חוב' ג-ד, עמ' 147-151.
- לנדאו, דב (תשל"ד). "תיאור דמות האדם בסיפורי שיי עגנון", 'ספר השנה של בר-אילן', יב, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, עמ' 224-242.
- לנדאו, דב (תשמ"ח). "הדיאלוג והשתיקה בסיפורי שיי עגנון". בתוך ספרו: 'מסגנון למשמעות בסיפורי שיי עגנון'. תל-אביב: עקד, עמ' 158-174.
- לנזמן, משה (1992). "להיות שם" עוד על שיטת הריפוי של ד"ר לנזמן ב'סיפור פשוט' לעגנון", 'שיחות - כתביעת ישראלית לפסיכותרפיה', כרך ז, חוב' 1 (דצמבר), עמ' 57-63.
- מזור, יאיר (1978). 'עיונים בדינאמיקה שבפן הדיאלוגי של מוטיבים במבחר מיצירות שיי עגנון' (חיבור לקבלת תואר מ"א), אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב (מארס), עמ' 80-134.
- מזור, יאיר (1979). "מערכות רכיבים מוטיביות מורכבות ב'סיפור פשוט'". בתוך ספרו: 'הדינאמיקה של מוטיבים ביצירות שיי עגנון', תל-אביב: הוצאת דקל, עמ' 78-110.
- מזור, יאיר (1987). "האדום והחול: דינאמיקה אקספרסיבית כמוטיב הצבעים ב'סיפור פשוט' לעגנון", שירתם הצעירה, הוצאת מפעלים אוניברסיטאיים, תל-אביב, עמ' 160-165.
- מייטוס, אליהו (1935). "הסופר העברי העממי", 'הארץ', 25 באוקטובר.
- מירון, דן (1995). "הרופא זקוק לרפואה (ר"ר לנזמן כמורה-דרך בסוגיית עגנון)", 'הרופא המדומה', הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, עמ' 161-235.
- סדן, דב (1935). "סיפור פשוט", 'דבר' (מוסף), י"ב בחשוון תרצ"ו, 8 בנובמבר.
- * סדן, דב (תרצ"ו). "מבית לפשטות", 'דבר', י"ב בחשוון. נדפס שוב בספרו 'אבני כוחן' (תשי"א), עמ' 215-219; נדפס בשלישית בספרו: 'על שיי עגנון' (תשי"ט), עמ' 32-35.

- סדן, דב (תשכ"ח). "סיפור על 'סיפור פשוט'", 'משא', 16.8.6 נדפס שוב בספרו: 'על ש"י עגנון', עמ' 36-40.
- סדן, דב (1970). "בין צייר לשמאי", 'אבני גדר', אגודת הסופרים, תל-אביב, עמ' 81-85. נכלל גם ב'ש"י עגנון כביקורת העברית, פרשנות לרומנים', שוקן והאוניברסיטה הפתוחה, כרך ב, תל-אביב תשנ"א, עמ' 97-99.
- סין, י' (תרצ"ו). "ימים שבעים", 'הבקר', כ"א בתשרי. עובדיהו, מרדכי (1936). "ממעשי אבות למעשי בנים" (עם קריאת 'סיפור פשוט' לש"י עגנון). 'העולם', כרך כד (6 באוגוסט), לונדון, עמ' 607.
- * עוז, עמוס (1989). "מים גנובים ולחם סתרים" (על סיפורים אחדים של עגנון ואחרים), 'הארץ', 19 באפריל. ראה גם: 'ש"י עגנון' כביקורת העברית: פרשנות לרומנים', שוקן והאוניברסיטה הפתוחה, כרך ב, תל-אביב, עמ' 134-148. כונס שוב בספרו של עוז 'שתיקת השמים', הוצאת כתר, ירושלים 1993, עמ' 39-72.
- פאלק, אבנר (1979). "לפשר שגעונו של הרשל" (ההורים פסיכולוגיים עם הצגת 'סיפור פשוט' ב'הבימה'), 'במה', 81-82, סתיו תש"ם, 1979, עמ' 107-111.
- פינשטיין, מ' (1958). "במידת חסידות", 'הדואר', 37, גיל' כט, 30 במאי.
- * פנואלי, ש"י (1960). 'יצירתו של ש"י עגנון', תל-אביב: תרבות וחינוך, עמ' 41-52.
- פרוכטמן (בן רב), ניצה (1988). ראה בן-רב, ניצה. צוריק, יהודית (תשמ"ט). 'עיון ברקמה המילולית של 'סיפור פשוט'', בתוך ספרה: 'עגנון במעגלותיו', תל-אביב: ספירוס, עמ' 71-88.
- צורן, רחל (1991). 'שיטת הרפיו של ד"ר לנגוס ב'סיפור פשוט' לש"י עגנון - האומדן כביכלותרפיה?', 'שיחות - כתב עת ישראלי לפסיכותרפיה', כרך ה', חוב' 3 (יוני), עמ' 209-214.
- צורף, אפרים (1957). 'סיפור פשוט', בתוך ספרו: 'ש"י עגנון - האיש ויצירתו', תל-אביב: ניב, עמ' 141-145.
- * קורצווייל, ברוך (1946). "בעית הדרורות בסיפורי ש"י עגנון". 'הארץ', 17 במאי. נדפס שוב בספרו 'מסות על סיפורי ש"י עגנון' (תשכ"ג), עמ' 38-49.
- קורצווייל, ברוך (1963). "הפתיחה ל'סיפור פשוט'", מתוך הפרק 'הערות לשני פרקים מתוך סיפורי עגנון', 'הארץ', 26 ביולי, עמ' 10-11. ראה גם בספרו 'מסות על סיפורי ש"י עגנון', שוקן, ירושלים ותל-אביב תשל"ל, עמ' 353-358. נכלל גם ב'ש"י עגנון כביקורת העברית', שוקן והאוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב 1991, עמ' 101-103.
- קריב, אברהם (1936). 'סיפור פשוט'. 'גליונות', כרך ג, ו, עמ' 531-533.
- שטרן, דינה (תשל"א). "בעית התלות והזהרות בחיי הירשל הורביץ" (עיון ספרותי פסיכולוגי ב'סיפור פשוט' לש"י עגנון", 'בשדה חמ"ד', שנה יד, ה-ו, שבט-אדר, עמ' 296-304.
- ש. [שפירא], שלום (1936). 'סיפור פשוט', 'גליונות', כרך ד', ז-ח, עמ' 97-98.
- * שמיר זיוה (1992). "שבעים פנים לפשטות: עיון נוסף ב'סיפור פשוט'". פרסום ראשון. שמיר, זיוה (1993). "האומנם בגד הירשל באהובתו עם אשתו?" [על ספרו של ע' עוז 'שתיקת השמים'], 'מעריב', 29 בינואר.
- * שקד, גרשון (1966-1967). "בת המלך וסעודת האם" (על סיפור פשוט), 'גוית', כרך כד, ה-יב, עמ' 135-147. נדפס שוב בספרו: 'אמנות הסיפור של עגנון' (1973). תל-אביב: ספרית פועלים, עמ' 197-227. כונס בתוך: ברזל, הלל (תשמ"ב). 'ש"י עגנון: מבחר מאמרים על יצירתו'. תל-אביב: עם עובד, עמ' 259-292.
- שקד, גרשון (1983). 'הסיפורת העברית 1880-1980', כרך ב, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 201-204.
- שקד, גרשון (1989). 'פירוש אקספרסיוניסטי לרומאן ריאליסטי - 'סיפור פשוט' מאת

ש"י עגנון", 'במה', כרך כג, גיל' 115, מאי, עמ' 41-64. נדפס תחת הכותרת "דיוקנו של הבמאי כפרשן ספרותי" (פירושו של יורעאלי והתקבלותו של עגנון בתיאטרון) בספרו של הנ"ל 'פנים אחרות ביצירתו של ש"י עגנון' (1989), תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 158-186.

* שקד, מלכה (1983). "האם היה הירשל משוגע" (לקראת ראייה פלורליסטית של העל-לה). 'הספרות', כרך 32, יולי, עמ' 132-147.

שקד, מלכה (1990). 'חוליות ושלשלת' (הרומאן העברי על תולדות משפחה). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

שרייבוים, דבורה (1977). 'חלומות ומבעים דמויי חלומות ביצירות הספרותיות של עגנון' (דיסטוציה), אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 156-164.

שרייבוים, דבורה. 'פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון', פפירוס, תל-אביב 1993, עמ' 133-150.

שרפשטיין, צבי (1966). 'סיפור פשוט' לש"י עגנון, 'הדואר', כרך מה, חוב' מ, ניר-יורק, 9 בדצמבר.

- Alter, Robert (1994). "Agnon's Psychological Realism", *Hebrew and Modernity*, Indiana U.P., Bloomington, pp. 134-153.
- Alter, Robert (1985). "Blind Beggars and Incestuous Passions". *New York Times Book Review*, 22 December.
- Band, Arnold J. (1968). *Nostalgia and Nightmare*. University of California Press, Berkeley, pp. 239-254.
- Ben-Dov, Nitza (1989). "Discriminated Occasions and Discrete Conflicts in Agnon's 'A Simple Story'". *Prooftexts* 9, 3, pp. 213-227.
- Ben-Dov, Nitza (1993). "A Cloaked Woman with a Piece of Cake". *Agnon's Art of Indirection*, E.J. Brill, Leiden and New York, pp. 73-88.
- Ben-Dov, Nitza (1993). "Interminable Song", *Agnon's Art of Indirection*, E.J. Brill, Leiden and New-York, pp. 89-106.
- Cutter, William (1987). "Rendering Galicia for America: on Hillel Halkin's Translation of 'Sippur Pashut'". *Prooftexts* 7, 1, pp. 73-87.
- Cutter, William (1981). "Figurative Language in Agnon's *Sippur Pashut*", *Prooftexts*, 1. Sept. pp. 311-315.
- Halkin, Hillel (1985). "Afterword", *A Simple Story*, Schocken, New York.

Hochman, B. *The Fiction of S.Y. Agnon*. Cornell University Press, 1970.

Shaked, Gershon (1989). *Shmuel Yosef Agnon: A Revolutionary Traditionalist*, New-York U.P. New York and London, pp. 130-136.

המאמרים המסומנים בכוכבית (*) כלולים בקובץ זה